

Banska Hrvatska u vrijeme vladavine Marije Terezije

Kovačević, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:623217>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-04**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

PETRA KOVAČEVIĆ
**BANSKA HRVATSKA U VRIJEME VLADAVINE
MARIJE TEREZIJE**

Diplomski rad

Pula, 2022.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

PETRA KOVAČEVIĆ
**BANSKA HRVATSKA U VRIJEME VLADAVINE
MARIJE TEREZIJE**

Diplomski rad

JMBAG: 03030658943, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Mihovil Dabo

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Petra Kovačević, kandidat za magistra Povijesti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Petra Kovačević, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom “ Banska Hrvatska u vrijeme vladavine Marije Terezije” upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, Potpis

Sadržaj

1.	Uvod	6
2.	Razdoblje prije vladavine Marije Terezije	9
2.1.	Dinastija Habsburg	9
2.2.	Prvi Habsburzi i okolnosti u kojima su bile hrvatske zemlje prije prosvijećenog apsolutizma	10
2.3.	Hrvatske zemlje u 18. stoljeću	11
2.4.	Teritorijalne promjene na hrvatskom području nakon 1683. godine	12
3.	Marija Terezija i dolazak na vlast	16
3.1.	Pragmatička sankcija	16
3.2.	Franjo Stjepan I. Lotarinški	18
3.3.	Rat za austrijsko nasljeđe i problematično preuzimanje vlasti	20
3.4.	Josip II. kao suvladar	23
4.	Vanjska politika	24
4.1.	Sedmogodišnji rat	24
4.2.	Prva podjela Poljske	26
4.3.	Ženidbena politika (djeca)	28
5.	Unutarnja politika (reforme)	32
5.1.	Reforme školstva	35
5.2.	Ratio educationis	41
6.	Reforme u Hrvata	46
6.1.	Utjecaj reformi na Bansku Hrvatsku	47
6.2.	Opći školski red u hrvatskim zemljama: organizacija obrazovanja na području Vojne Krajine	65
7.	Nakon Marije Terezije: vladavina Josipa II. i kraj pr. apsolutizma	68
7.1.	Josip II.	68
7.2.	Leopold II.	72
8.	Zaključak	74
9.	Literatura	75
10.	Sažetak	78
	Keywords: Maria Theresa, reforms, education system, Habsburg Monarchy, Banska Croatia	81

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada je život Marije Terezije i njezin utjecaj na područje Banske Hrvatske. Prvo poglavlje je sastavljeno od pregleda razdoblja prije vladavine Marije Terezije, odnosno govori o okolnostima u kojima su se hrvatske zemlje nalazile prije prosvijećenog apsolutizma. Poglavlje započinje s podrijetlom obitelji Habsburg i s legendama koje govore o povezanosti dinastije s rimskim i drugim drevnim korijenima. U nastavku, rad govori o hrvatskim zemljama koje su bile, izuzev Dubrovačke Republike, sastavnim dijelom triju velikih država - Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva.

Također, spominje se kako je Banska Hrvatska bila sastavljena od tri županije - Varaždinske, Križevačke i Zagrebačke, a Vojna krajina od Varaždinskog, Karlovačkog i Križevačkog generalata. U nastavku rada govori se o Hrvatskim zemljama u 18. stoljeću koje su bile raspodijeljene prema načelima utvrđenim mirovnim ugovorom u Srijemskim Karlovcima. Velikim bečkim ratom i oslobođenjem Slavonije granica je pomaknuta na Dunav. Unatoč naporima, srednjovjekovni hrvatski prostor nije u potpunosti vraćen. Posebnu važnost rad posvećuje dolasku Marije Terezije na vlast. Otac Marije Terezije, Karlo VI., bio je jedini muški potomak dinastije Habsburg, stoga se počelo postavljati pitanje u vezi opstanka dinastije. Kako bi spriječio raspad Monarhije ukoliko ne dobije muškog nasljednika, Karlo VI. na poticaj Hrvatskog sabora izdaje odnosno Pragmatičku sankciju koja je govorila o pravu nasljedstva po ženskoj lozi. Tijekom 1720.-1721. sve su nasljedne zemlje prihvatile Karlov zahtjev o nasljeđivanju po ženskoj lozi, a 1722. to je učinila i Mađarska.

Na taj je način Karlo osigurao krunu svojoj kćeri Mariji Tereziji, koja se rodila tri godine kasnije. Nedugo nakon rođenja Marije Terezije, na dvor su počele pristizati ponude za brak od različitih vladarskih kuća, no igrom okolnosti Marija Terezija udala se za Franju Stjepana Lotarinškog. Ovaj brak se smatra jedinim brakom u kući Habsburg kao brak iz ljubavi, a ne iz interesa. Godine 1745. Franjo Stjepan postaje carem Svetog Rimskog Carstva, a Marija Terezija preuzima titulu carice. Nakon smrti

Karla VI., Marija Terezija našla se u borbi za vlastito nasljeđe. Gorljivi protivnik Marije Terezije naumio je prisvojiti Šlesku, što je nakon sedam godina ratovanja (Rat za austrijsko nasljeđe) i uspio.

Osim gubitka Šleske, Habsburška Monarhija nije pretrpjela veće teritorijalne gubitke. Četvrto poglavlje rada sastoji se od vanjske politike Monarhije. Prvo potpoglavlje govori o sukobu svjetskih razmjera koji se protezao na pet kontinenata (Sedmogodišnji rat). Uzrok Sedmogodišnjeg rata jest želja Marije Terezije da povрати izgubljenu Šlesku od pruskog kralja Fridrika II. , no nakon godina ratovanja potpisivanjem ugovora potvrđen je status quo, odnosno Šleska ostaje u rukama pruskog kralja.

U nastavku poglavlja o vanjskoj politici, rad govori o Prvoj podjeli Poljske. Prvom podjelom, Poljska je izgubila oko 30% teritorija, a najznačajniji dio pao je u ruke Habsburškoj Monarhiji. Također, Poljsko-Litvanska Unija našla se u vrlo teškoj situaciji zbog pruske kontrole na 80% izvoza i uvoza u državi. Zadnje potpoglavlje četvrtog poglavlja govori o važnosti ženidbene politike na austrijskom dvoru. Marija Terezija imala je šesnaestero djece pomoću čije je ženidbe htjela sklopiti savez s velikim dinastijama.

U radu se spominje ženidba samo dvoje potomaka Marije Terezije (Josipa II. i Marije Kristine). Josip II. tijekom svog života sklopio je dva braka, prvi Josipov brak je bio brak iz ljubavi no, supruga mu je umrla nekoliko godina nakon ženidbe, dok je drugi brak bio potaknut majčinom željom zbog širenja političke moći. Marija Kristina je jedina kćer Marije Terezije koja nije bila žrtva ženidbene politike. Udala se za svog odabranika unatoč pretpostavkama da više neće voditi tako lagodan život kao na Bečkom dvoru.

Peto poglavlje govori o unutarnjoj politici, širenju reforma i dobu prosvjetiteljstva. Marija Terezija je prvom reformom pokušala ustrojiti središnju upravu kao centralni autoritet lokalnim upravama. Ostale donesene reforme bile su socijalnog karaktera (položaj seljaka, reforma školstva, zdravstva, demografska politika.) Rad stavlja najveći naglasak na reforme školstva, te uvođenje Općeg školskog reda 1774. koji je predstavljao temelj sustava državnog osnovnog školstva u Monarhiji i bio je u upotrebi sve do 1805. Također, rad pridaje važnost i uspostavi odredbe *Ratio educationis* koja je prvi puta u hrvatskim zemljama detaljno definirala obrazovni sustav u svim sferama djelovanja. Mali dio rada zauzima potpoglavlje o organizaciji obrazovanja na području Vojne Krajine, gdje se spominje kako su škole na spomenutom području zaostajale po

kvaliteti od ostatka škola u provincijama iz razloga što se težilo obuci vojnih časnika zbog strateškog položaja Vojne Krajine.

Najvažniji dio ovog rada je utjecaj reformi na područje Banske Hrvatske. U ovom dijelu opisuju se reforme uprave (Osnivanje Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767.), reforme zdravstva, brigu o zdravstvu na području Banske Hrvatske preuzima Hrvatsko kraljevsko vijeće, a brigu o Slavoniji Slavonska sanitarna komisija. Spominju se i gospodarske reforme koje su unaprijedile život u hrvatskim zemljama (reguliranje protoka rijeka, izgradnja cesta i mostova, otvaranje industrije, primjerice šećerana u Rijeci). Najznačajnija reforma na području Banske Hrvatske bila je reforma školstva, motiviralo se na osnivanje njemačkih škola gdje se uz njemački podučavao i narodni jezik (hrvatski), također radilo se na poduci pisanja, računanja, vjeronauka i vojnih vježba. Hrvatsko kraljevsko vijeće vodilo je brigu o kvaliteti školstva unutar Banske Hrvatske, te je imalo obvezu slati bečkom dvoru godišnja izvješća. Zadnji dio rada govori o usporedbi informacija o obrazovanju u Zagrebu (Krčelićeve *Annuae ili Historija*) i u Slavoniji (Reljkovićev *Satir iliti divji čovik*).

Iz iznesenih podataka može se vidjeti da je reforma školstva prije zahvatila Zagreb, dok je u Slavoniji uređenje obrazovnog sustava zatajivalo. Primjer tome je što su u istom periodu u Zagrebu škole bile koliko-toliko ustrojene i organizirane te se težilo širem spektru obrazovanja putem privatnih satova, dok su u Slavoniji još uvijek vladali zastarjeli pogledi iz kojih je proizašla zabrana školovanja djece od strane njihovih roditelja. Marija Terezija je odlučila preustrojiti obrazovni sistem i napraviti preinake na cijelom području Monarhije kako bi školovanje bilo što kvalitetnije. Što se tiče Slavonije, uz niz mogućih sankcija, počela je rasti želja za obrazovanjem naroda, te su se počele školovati i žene što se ranije smatralo nemogućim.

Nakon 15 godina suvladarstva, Mariju Tereziju naslijedio je Josip II. koji je bio žestoki pristaša prosvjetiteljskih ideja i nastojao je Monarhiju učiniti ljepšim mjestom za život. Donosio je niz zakona i odredaba, no većina njih nije opstala na snazi, stoga je naredio da mu na lijesu piše "Ovdje leži Josip II. čiji su svi pothvati propali". Umro je nakon 10 godina samostalnog vladanja. Naslijedio ga je Leopold II. koji je nastojao osnažiti reforme donesene u vrijeme Marije Terezije i Josipa II., ali je suviše kratko vladao.

2. Razdoblje prije vladavine Marije Terezije

2.1. Dinastija Habsburg

Jednom od najstarijih europskih dinastija smatra se obitelj Habsburgovaca. Sam početak dinastije obavijen je spletom tajni, stoga je postojala potreba u srednjem vijeku za pronalaskom legendi koje govore o povezanosti Habsburgovaca s rimskom poviješću. Legenda koja govori o poveznici između dinastije Habsburg i Rimskog Carstva navodi kako je Gaj Julije Cezar bio u srodstvu s Habsburgovcima.¹

Također, legenda koja je zasnovana na poveznici dinastije s Rimskim Carstvom jest ona o povezanosti njihovog roda s talijanskom plemićkom obitelji Pierleonija koja je tvrdila da potječe od antičkoga roda Anicija od kojeg su proizašli papa Grgur I. Veliki i sv. Benedikt.²

Najpoznatija je treća legenda koja govori o srodstvu dinastije s dvorom Karla Velikog koji je bio reformator Rimskog Carstva u Zapadnoj Europi. U želji kako bi se dokazala starost dinastije zasnovane su legende o rodnoj povezanosti s istaknutim predstavnicima koji su bili uvaženi na povijesnom i političkom polju. Habsburzi su ujedno koristili rodne legende u pojedinim situacijama kako bi ojačali neko pravo ili uvjerali javnost u ispravnost i konkretnost nekih odluka. Primjer tomu opisuje događaj koji je obilježio povijest 18. stoljeća u dinastiji Habsburg. Karlo VI., posljednji potomak muškog roda, spoznao je da je jedini način da se spasi habsburška kruna prijenos nasljednog prava na ženskog člana obitelji. Težio je ka tome da prijestolje zaposjedne njegova kćer Marija Terezija, ujedno i žena Franje Josipa Lotarinškog. Karlo VI. upotrijebio je legendu o Habsburzima kao potomcima vojvoda od Alsacea, kako bi povezoao svoju dinastiju s Lotarinzima. To je uostalom značilo da Marija Terezija prilikom udaje nije stupila u neki novi rod, već su se spojile dvije srodne, ali davno razdvojene dinastije.³

¹ Usp. Neven Budak, Mario Strecha, Željko Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, Zagreb, 2003., str. 5-6.

² Isto.

³ Isto.

2.2. Prvi Habsburzi i okolnosti u kojima su bile hrvatske zemlje prije prosvijećenog apsolutizma

Titulu grofa od Habsburga uzeo je Otto, unuk Radbota koji je 1090. sagradio Habichtsburg. Dalo bi se zaključiti da je on prvi Habsburg koji je stupio u kontakt s Hrvatima unatoč činjenici što je sudjelovao u ratnim pohodima cara Henrika V. protiv ugarsko-hrvatskog kralja Kolomana, iako je jedini „dokaz“ koji potkrepljuje njegovo sudjelovanje u ratu potpis na ispravi izdanoj u Požunu, današnjoj Bratislavi. Grad Požun je ostavio povijesni pečat na Ottu i njegovom rodu jer će se kroz buduća vremena ondje potomci njegove loze kruniti za ugarsko-hrvatske kraljeve. Habsburg koji je izravno došao u dodir s Hrvatima bio je Albert V. kao suprug Elizabete, kćeri hrvatskog kralja i njemačkog cara Žigmunda Luksemburškog, koji je umro godine 1437. bez muškog nasljednika. Albert je imao najveće izgleda da zaposjedne stolicu svoga tasta. Pripadnici ugarskih i hrvatskih velikaških kuća jednoglasno su se složili s posljednjom željom Žigmunda Luksemburškog koji je tražio krunu za svoju kćer i njezinog supruga. Kako nije bilo nikakvih poznatih prepreka, devet dana nakon careve smrti na saboru u Požunu Elizabeta i Albert V. izabrani su za kraljicu i kralja. Tako je prvi Habsburg postao i hrvatskim vladarem.⁴

Veliki značaj za hrvatsku povijest u doba Habsburške Monarhije imao je i Maksimilijan I. koji se smatrao stvarateljem temelja habsburške svjetske moći. Maksimilijan je započeo svoj uzlet još u vrijeme očeva života, no u ugarske i hrvatske političke poslove se konkretnije počinje uplitati tek nakon što je Matija Korvin umro. Maksimilijanov interes za Hrvatsku ovisio je u prvom redu o protuosmanskoj obrani. Godine 1493. naredio je da ukoliko dođe do poziva Hrvatskog sabora, njegovi vojni čelnici moraju se odazvati sa svojim četama i pomoći u ratu protiv Osmanlija. Godinu dana kasnije, Osmansko Carstvo je uistinu provalilo u Hrvatsku, njemački kapetani se nisu obazirali na poziv Sabora, što je bila naznaka hrvatske crne sudbine uoči idućih dvjestotinjak godina protuosmanskih ratova.⁵

⁴ Erich Zöllner, Therese Schüssel. *Povijest Austrije*, Zagreb, 1997., str. 146.

⁵ Isto.

2.3. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću

S početka 18. stoljeća, izuzev Dubrovačke Republike, hrvatske zemlje bile su sastavnim dijelovima triju velikih država – Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Banska Hrvatska koja je bila sastavljena od triju županija, Varaždinske, Križevačke i Zagrebačke, bila je pod civilnom upravom Hrvatskog sabora i bana i smatrala se sastavnim dijelom Zemalja Krune svetog Stjepana te je istodobno ulazila u sastav habsburških zemalja. Vojna krajina je također pripadala Habsburškoj Monarhiji.⁶

U to vrijeme, Vojnom krajinom je do godine 1743. upravljalo Dvorsko ratno vijeće u Grazu, a zatim Dvorsko ratno vijeće u Beču. Među austrijskim nasljednim zemljama bio je i dio istarskog poluotoka, odnosno Pazinska knežija. Sastavnim dijelom Ugarske, a ujedno i Habsburške Monarhije smatralo se i Međimurje koje je u prvoj polovici 18. stoljeća pripalo Zaladskoj županiji. Također, važno za napomenuti jest da je Baranjska županija godine 1699. oslobođena Karlovačkim mirom od Osmanskog Carstva te je od 18. stoljeća bila sastavni dio Habsburške Monarhije sa sjedištem županije u Pečuhu.⁷

Što se tiče utjecaja i stečevina Mletačke Republike na istočnojadranskoj obali, sastojale su se od zapadnog dijela istarskog poluotoka odnosno Mletačke Istre, u unutrašnjosti do Plomina s centrom u Koprju, područjem od Rta svete Magdalene do prostora južnije od Neuma uključivši otoke od Krka do Korčule koje se nazivalo Mletačkom Dalmacijom sa sjedištem u Zadru. Postojala je još jedna stečevina koja se prostirala od područja Boke Kotorske i Budve sa sjedištem u Kotoru, a nosila je naziv Mletačka Albanija. Vrijedi istaknuti i samostalnu Dubrovačku Republiku koja se uz sam grad Dubrovnik sastojala i od područja Cavtata i Konavala, skupine otoka zapadno od Dubrovnika (Elafiti) pa sve do Pelješca. Uz to, Dubrovačka Republika je bila podijeljena na knežije (Stonska knežija) i kapetanate (Pelješac i Cavtat). Krajem 17. stoljeća došlo je do smanjenja rascjepkanosti hrvatskog teritorija, osobito se puno snage uložilo u oslobađanje teritorija i definiranje granica prema Osmanskom Carstvu. Navedeni proces ujedinjenja hrvatskih zemalja u jednu državu odrazio se i nastavio djelovati i u

⁶ Lovorka Čoralić (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem: Hrvatske zemlje u 18.st.*, Zagreb, 2013., str. 6.

⁷ Isto.

18. stoljeću. Granice koje su utvrđene u 17. i 18. stoljeću uz male modifikacije ostale su iste sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije.⁸

2.4. Teritorijalne promjene na hrvatskom području nakon 1683. godine

Hrvatske zemlje u 18. stoljeću bile su razgraničene po načelima utvrđenim mirovnim ugovorom u Srijemskim Karlovcima. Velikim bečkim ratom i oslobađanjem Slavonije granica je bila pomaknuta na Dunav, a oslobođen je i prostor Like i Krbave. Načelom međunarodnog prava unutrašnjeg razgraničenja između administrativnih jedinica *uti possidetis ita possideatis*, Osmansko Carstvo je bilo potisnuto iz skoro čitave Slavonije, izuzev jugoistočnog Srijema, te iz Banske krajine, Like i Krbave, a granica je povučena rijekama Savom i Unom. Usprkos naporima i nastojanjima, srednjovjekovni hrvatski teritorij nije u cijelosti vraćen, područje između rijeka Vrbasa i Une s Bosanskim Novim, Bosanskom Dubicom, Bihaćem i istočnom Likom ostao je izvan granica nekadašnje države. Novooslobođeni teritorij Hrvatskog Kraljevstva izuzev Banske krajine nije bio pod banskom upravom, već je postao dio Vojne krajine koja je tada bila pod upravom Beča.⁹

Također, bitna preinaka se dogodila i 1702. godine kada su u Slavoniji osnovane Posavska i Podunavska krajina, a u Karlovački generalat uključeno je ličko-krbavsko područje. Mletačka Republika priključila se Morejskom ratu čije su se vojne operacije osim na području Jonskog i Egejskog mora, Boke kotorske, Crne Gore i Albanije vršile i u Dalmaciji te na području Dubrovačke Republike. Ugovor o novonastalim granicama potpisan je u Beogradu 1699., a njime su se pomaknule i hrvatske granice na liniju Knin-Vrlika-Sinj-Vrgorac-Gabela zbog mletačko-osmanskog razgraničenja. Nakon razgraničenja, Mlečani su imali u planu spojiti svoje istočnojadranske posjede, no planove im je pomrsila dubrovačka diplomacija koja je u želji da izbjegne izlazak Mlečana na svoj teritorij osigurala Dubrovačkoj Republici dva koridora (kod Kleka i Sutorine) te je s time uspjela razdvojiti mletački od dubrovačkog djela. Ovaj potez razgraničenja teritorija okončan je nakon stoljeća osmansko-mletačkih ratova na području dalmatinske i bokeljske bojišnice. Nakon Rata za španjolsku baštinu i smirivanja Rakoczyjeve bune, Habsburška Monarhija odlučila se na ratni pohod protiv Osmanskog Carstva. Dvije godine ranije, odnosno 1714.

⁸ Isto.

⁹ Isto, str. 4.

Osmanlije su krenule u napad protiv Mletačke Republike u cilju vraćanja izgubljenih područja na Peloponezu i u Dalmaciji izgubljenih u Morejskom ratu. Navedeni sukob nazivao se Drugi morejski rat ili Mali rat. Iste te godine na početku rata, Osmanlije su nanizale neočekivane uspjehe te su zauzeli mletačka uporišta na Peloponezu i Kreti. Nakon sklapanja vojnog saveza u rat se uključila i Habsburška Monarhija. Pri samom kraju rata, Mlečani su zauzeli dubrovačko područje s Trebinjem i Popovim poljem te Imotskim i Hercegovinom sve do Mostara. Godinu dana kasnije, Mirom u Požarevcu sastavljena su nova teritorijalna razgraničenja. Habsburškoj Monarhiji pripali su Srijem, Banat te teritorij između Drine i Morave s Beogradom.¹⁰

Deset godina kasnije, Habsburška Monarhija kao saveznica Rusije uključila se u novi rat protiv Osmanlija gdje je doživjela velike poraze zbog nedostatka stratega i vojskovođa. U cilju podizanja financijske, vojne i vanjskopolitičke moći Habsburške Monarhije, hrvatski su se staleži angažirali oko reinkorporacije Slavonije pod jurisdikciju Hrvatskog sabora i bana. Tim je reformama konačan cilj bio integracija svih zemalja habsburške krune. U Banskoj Hrvatskoj koja je bila u sastavnom dijelu Zemalja Krune svetog Stjepana županije su predstavljale temeljne upravne jedinice, stoga su tri hrvatske županije djelovale po tradicionalnoj praksi. Prilikom oslobođenja Slavonije, hrvatski staleži su zahtijevali da se na tom području obnovi županijsko uređenje pod banskom upravom te da se posjede vrati njihovim prijašnjim vlasnicima. No to nije bilo moguće, jer je Slavonija bila izravno podvrgnuta Dvoru. Pitanje Slavonije u korist hrvatskih staleža riješilo se tek u četrdesetim godinama 18. stoljeća kada je podijeljena na vojni i civilni dio. Na vojnom dijelu uspostavljen je Slavonski generalat s tri pukovnije – Gradiškom, Brodskom i Petrovaradinskom, pod upravom Dvorskog ratnog vijeća. Civilni dio sastojao se također od tri županije – Požeške sa sjedištem u Požegi, Virovitičke sa sjedištem u Osijeku i Srijemske sa sjedištem u Vukovaru, a one su stavljene pod jurisdikciju Hrvatskog sabora i bana. Iako su pravno gledajući bile pod jurisdikcijom Sabora i bana, slavonske županije su upravno bile organizirane po modelu Ugarske (županijska skupština, veliki župan, županijska blagajna) te su stoga bile podređene Ugarskom namjesničkom vijeću.¹¹

Godine 1755. došlo je do pobune seljaka u Križevačkoj županiji, što je rezultiralo nasilnom reakcijom tadašnjeg podbana Ivana Raucha koji je bunu ugušio uz pljačku,

¹⁰ Isto, str. 5-6.

¹¹ Isto, str. 6.

palež i ubojstva. Buna se smatra reformskim činom jer je došlo do preustrojavanja triju hrvatskih županija po uzoru na ugarske i slavonske.

Također, došlo je do provedbe odvajanja časti velikog župana Zagrebačke i Križevačke županije i podbanske časti koje su do tada bile okupljene u jednoj osobi. Daljnje reforme su potpomogle osnivanju Severinske županije koja je zahvaćala područje Zagrebačke županije južno od Kupe sa sjedištem u Mrkoplju, te osnivanju Riječkog gubernija, a između ostalih političkih, gospodarskih i ekonomskih funkcija imale su važnu funkciju za promicanje trgovine prema Jadranskom moru. Godine 1779. došlo je do raspuštanja i ukidanja Hrvatskog kraljevskog vijeća te su hrvatske županije i Riječki gubernij pali pod nadležnost Ugarskog namjesničkog vijeća – grad Rijeka kao *corpus separatum*. Dolaskom na vlast Josipa II., sina Marije Terezije, po nalogu cara ukinuto je županijsko uređenje te su Zemlje Krune svetog Stjepana podijeljene u deset okruga. Josip II. je 1786. ukinuo i Severinsku županiju i na njenom području uspostavio Ugarsko primorje, dok je sjeverni dio županije pripojio Zagrebačkoj županiji. Novostvoreno Ugarsko primorje sastojalo se od riječkog, bakarskog i vinodolskog kotara sa sjedištem u Rijeci i pod namjesništvom Ugarskog vijeća.¹²

Vojna krajina je također u doba habsburških reformi bila reorganizirana, ukinute su dotadašnje podjele na kapetanije i vodstva umjesto kojih su osnovane generalkomande, pukovnije, bataljoni i satnije. Zbog provedenih reformi, krajina je izgubila svoju suštinsku svrhu, a to je bila obrana te se pretvorila u vojnu bazu Habsburške Monarhije. Naposljetku, Banska krajina je polovicom 18. stoljeća podijeljena na Petrinjsku i Glinsku pukovniciju. Što se tiče prostora Dalmacije i Boke, on je bio upravno podijeljen na administrativne jedinice: Krk, Cres, Osor, Rab, Pag, Zadar s otocima i zaleđem, Šibenik s otočjem i kopnenim područjima, Trogir s otokom Čiovom i kopnom, Split sa Šoltom i kopnom, Omiš s kopnenim dijelom, Makarska i Makarsko primorje, Korčula, Hvar s Visom, Brač, Nin, Knin, Sinj, Imotski, Klis, Poljica, Neretva, Herceg Novi, Kotor, Budva. Morejskim ratom Mletačka Republika uspjela je zaokružiti svoje posjede u Boki. Uz različite promjene vezane uz vanjsko- i unutarnjopolitičke granice, granična područja hrvatskih prostora nisu bila pošteđena ni mnogih međugraničnih eskalacija.

¹²Isto, str. 7-8.

Pogranični sukobi između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, osim političkih neprilika, donijeli su i gospodarske: sječa šuma, uništavanje usjeva i krađa stoke. Pogраниčni sukobi s Mletačkom Republikom trajali su do kraja njenog postojanja. Mletačko-habsburški pogranični sukobi u 18. stoljeću ostavili su svoj utisak i na području Istre, navedeni sukobi su također izbijali zbog sukoba oko ispaše stoke, prava na sjenokošu i drugih razloga, te su se kroz cijelo 18. stoljeće protezali brojni sudski postupci i sporovi oko tih graničnih područja.¹³

¹³ Isto, str. 9-10.

3. Marija Terezija i dolazak na vlast

3.1. Pragmatička sankcija

Otac Marije Terezije, Karlo VI. na prijestolje je stupio 1711. godine kao posljednji muški potomak habsburškog roda te je prema nasljednom pravu stekao češku i ugarsko-hrvatsku krunu. Kada je došao u Beč, počelo se postavljati pitanje o budućnosti Habsburške krune iz razloga što je Karlo bio jedini muški vladar dinastije koji uz to nije imao muškog nasljednika. Hrvatski sabor izravno se uključio kao samostalno političko tijelo, neovisno od Ugarske u dinastičku politiku obitelji Habsburg. Glavni razlog sazivanja sabora 1712. bio je izbor poslanika u Ugarski sabor, no staleži su raspravljali i donosili ključne zaključke o pitanju nasljedstva, te su trećeg dana zasjedanja donijeli 7. članak kojim su pristali na nasljedstvo Habsburga po ženskoj lozi. Jedini uvjet koji su postavili bio je da će biti priznata samo ona vladarica koja će ujedno vladati i u Austriji. Prihvatanjem i donošenjem ove odluke, Hrvatski sabor je indirektno naglasio da više drži do povezanosti Hrvatske i Austrije, nego do veze s Ugarskom.

U pragmatičkoj sankciji postojale su dvije točke.¹⁴ (Slika 1) Prva točka odnosila se na red nasljeđa u kući Habsburg, odnosno sukladno prijašnjoj praksi da se nasljedstvo prenosi po muškoj lozi prvorođenog sina, počelo se postavljati pitanje što napraviti ako vladar ima iza sebe samo kćeri i ženu, mogu li ženska djeca naslijediti prijestolje i može li žena vladara postati vladaricom iz valjanih razloga, kao što je smrt supružnika. Polazišna točka takvog razmišljanja bila je uzrokovana porastom rođenja ženske djece i njihovom otpornošću prvih nekoliko mjeseci života.

Druga točka koja se odnosila na cjelinu i nedjeljivost habsburških posjeda "za vječna vremena", govori o porastu nataliteta ženske djece na habsburškom dvoru, te se postavlja pitanje što će se dogoditi kada Karlo VI. umre, hoće li uistinu Austrija propasti zbog politike nasljeđivanja. Smatralo se da nasljedne zemlje kuće Habsburg za sva vremena moraju ostati nedjeljive, jedinstvene i u cjelini.¹⁵ Hrvati su ovu odluku donijeli na Saboru prije nego je i sam Karlo donio službenu uredbu o zahtijevanju nasljedstva u ženskoj lozi, nadajući se još uvijek muškom potomku. Iste te večeri Karlo je sazvaio tajnu konferenciju u želji da potakne ugarsko plemstvo da i oni pristanu na

¹⁴ Usp. Ivana Jukić. "Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija." *Povijesni prilozi*, vol. 25, br. 30, 2006., str. 104-106. <https://hrcak.srce.hr/12786>.

¹⁵ Gertrud Fussenegger. *Marija Terezija. Kraljica i carica*, Zagreb, 1981., str. 20-24.

odluku Hrvatskog sabora o pitanju nasljedstva po ženskoj lozi. Kako bi odao počast i hvalu Hrvatima, mjesec dana nakon izdao je povelju kojom se zahvaljuje na njihovoj vjernosti prema monarhiji i obećava da će štititi njihove povlastice i prava. Hrvatska ideja je potaknula Karla da godinu dana kasnije izda zakon pod imenom Pragmatička sankcija koja je određivala zakonsko pravo na nasljeđe po ženskoj lozi. Pragmatičku sankciju, Karlovi su suradnici prihvatili tek nekoliko godina kasnije. Karlu je bilo u cilju da Pragmatičku sankciju prihvate njegovi podanici, a i druge države.

Tijekom 1720.-1721. sve su nasljedne zemlje prihvatile Karlov zahtjev, a godine 1722. to je učinila i Ugarska. Prihvatanjem Pragmatičke sankcije od strane Ugarske, Karlo je izdao uredbu kojom ističe nedjeljivost Ugarske od Austrije, tako i nedjeljivost Hrvatske od Ugarske.¹⁶ Donijevši godine 1713. Pragmatičku sankciju, Karlo je smatrao kako je riješio pitanje nasljedstva u kući Habsburg. U slučaju izumrća muških nasljednika, kruna se mogla dodijeliti i ženskoj lozi, no postojalo je par smjernica pri samom činu krunidbe.¹⁷ Pravo nasljeđa prvenstveno imaju Karlove kćeri, potom kćeri Josipa I., te naposljetku kćeri Leopolda I. Na taj način je Karlo osigurao krunu svojoj kćeri Mariji Tereziji koja se rodila tri godine kasnije.¹⁸ Car Svetog rimskog carstva Leopold I. (1640.-1705.) ponajviše je ostao zapamćen po sukobu s Osmanlijama tijekom osmanske opsade Beča 1683. Kada su Osmanlije krenule prema Beču, Leopold je napustio habsburšku prijestolnicu i preselio se s obitelji u Linz, dok je njegova vojska pokušala zaustaviti protivničke trupe. Borba oko habsburške prijestolnice trajala je dva mjeseca sve dok Osmanlije nisu poražene od kralja Karla V. Lotarinškog i poljskog kralja Jana III. Sobieskog. Poraz Osmanlija predstavljao je kraj njihove vladavine na području Ugarske i Hrvatske.

Zbog Leopoldovih vojnih uspjeha koji su rezultirali završetkom osmanske vlasti u Ugarskoj, Ugarski sabor je godine 1687. priznao Habsburzima nasljedno pravo na ugarsku krunu po muškoj lozi. Ovim priznanjem Habsburšku Monarhiju više ništa nije kočilo u izgradnji apsolutizma. Prikaz toga je krunjenje Leopoldovog sina Josipa I. za ugarsko-hrvatskog kralja. Josip I. je zajedno sa svojim ocem Leopoldom u Ratu za španjolsku baštinu pokušao oživjeti habsburške planove o izgradnji flote na jadranskom području i otvaranju Austrije prema moru, no bez uspjeha. Josip I. carstvo je naslijedio od svog oca Leopolda 1705., no ubrzo nakon toga umire te na njegovo

¹⁶ Budak-Strecha-Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 92-97.

¹⁷ Čoralčić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 11-12.

¹⁸ Isto.

mjesto dolazi njegov mlađi brat Karlo, okrunjen kao Karlo VI. Josip je tijekom vladavine pokušao je ojačati carsku vlast, također nastavio je provođenje politike svog oca prema jadranskim lukama te je razmišljao o poticanju razvoja Trsta, no zbog prerane smrti ništa nije u potpunosti realizirano.¹⁹

Slika 1: Pragmatička sankcija

3.2. Franjo Stjepan I. Lotarinški

Nekoliko dana nakon rođenja Marije Terezije na dvor su počele pristizati ponude za brak. Karlo VI. težio je ka tome da novi vladar bude iz lotarinške dinastije zbog skladne prošlosti dviju dinastija. Vojvode Lothringen su u par navrata spasili Habsburge, a najveće priznanje im je Karlo dao za oslobađanje Beča od turske opsade. Smatrao je da je najbolji izbor za njegovu kćer Klemens Lotarinški, dvije obitelji su se složile oko kraljeve ideje u nadi spajanja dviju moćnih dinastija. Karlo je bio naklonjen mladom Klemensu ponajviše zbog njegovog antagonizma prema Francuzima. Kada je sve već bilo razriješeno i kada je Marija Terezija već bila upoznata s imenom budućeg supruga, Klemens se razbolio od crnih boginja i naposljetku je umro.²⁰

¹⁹ Budak-Strecha-Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 81-92.

²⁰ Fussenegger. *Marija Terezija. Kraljica i carica*, str. 29-34.

Dvije dinastije ispoštovale su ženidbeno pravo, te je na mjesto preminulog Klemensa došao njegov mlađi brat Franjo Stjepan Lotarinški, budući suprug Marije Terezije. Kako je vrijeme odmicalo, Franjo Stjepan priviknuo se na dvorski život te se ubrzo počeo slagati s Marijom Terezijom i njenim ocem. Unatoč tome, Karlo je bio svjestan da ne može zapostavljati svoje carske interese, znajući da Franjo Stjepan nije najbolji izbor za Mariju Tereziju. Iako je Franjo Stjepan odsjeo na habsburškom dvoru kao potencijalni suprug buduće kraljice, Karlo VI. je i dalje tražio adekvatnijeg kandidata.²¹ Princ Eugen Savojski je Karlu napomenuo da bi dobar izbor za supruga Marije Terezije bio najstariji sin pruskog kralja Fridrika. Karlo je odbio prijedlog prvenstveno iz vjerskih razloga, jer su Prusi kalvinisti, a Habsburgovci katolici.

Nakon dugih Karlovih dvojbi, bilo je odlučeno da Franjo Stjepan Lotarinški postaje suprug i suvladar carici Mariji Tereziji. Ovaj brak se smatra prvim u kući Habsburg iz ljubavi, a ne iz interesa.²² Godine 1729. na bečki dvor stigla je vijest o smrti vojvode, oca Franje Stjepana. Nakon šest godina provedenih na bečkom dvoru, Franjo Stjepan je morao napustiti posjed i preuzeti očeve vladarske poslove. Pokušao je spasiti već tada upropaštenu državnu blagajnu i poduzeo je mjere štednje.²³ Također je pokušavao na sve načine izvući iz financijskog ropstva svoju djedovinu, no usprkos svemu želio se vratiti u Beč. Prije nego li je stigao u Beč, primio je vrlo neugodnu vijest, car ga je imenovao namjesnikom Kraljevine Ugarske. Franjo Stjepan plašio se novosti jer se uopće nije razumio u zamršene ugarske poslove. Ugarska je bila zemlja najproturječnih interesa, zemlja aristokratske samovlasti nad narodom, k tome višenacionalna. Franjo Stjepan nije bio siguran u svoju sposobnost i strašno se bojao vladavine na tom neuravnoteženom području, no bio je svjestan da se carska zapovijed mora poštovati, stoga je nedugo nakon preuzimanja namjesništva otišao u Požun. Kako bi upoznao zemlju, Franjo je krenuo na dugo putovanje. Tijekom njegovog putovanja na zapadu su se zbivali vrlo neugodni događaji koji su se odnosili i na njega.²⁴

Odredbama Bečkog mira iz godine 1738., Franjo Stjepan I. morao se odreći svoje očevine Lotaringije i Vojvodstva Bar u korist francuskog vojvode Stanislava Leszczyńskog nakon čije je smrti područje Lotaringije trebalo pripasti Francuzima. Franjo Stjepan je u dogovoru s bečkim dvorom morao pričekati izumrće dinastije

²¹ Isto

²² Isto

²³ Isto, str. 36-40.

²⁴ Isto.

Medici kako bi, kao zamjenu, dobio Veliko Vojvodstvo Toskanu. Posljednji potomak dinastije Gian Gastone Medici umro je 1737., iste godine kada je sklopljen Bečki mir, stoga Franjo Stjepan nije morao dugo čekati da zavlada Toskanom.²⁵

Prije odlaska u Toskanu Franjo Stjepan želio je sudjelovati u ratu protiv Osmanlija 1737., no doživio je neuspjeh 1739.²⁶ Stanovnici Beča počeli su ga prezirati još više, prvenstveno iz razloga što je Francuz pa potom zbog spomenutog rata u kojem je ugrozio Austriju. Marijin otac Karlo VI. prihvaća zahtjev Marije Terezije da zajedno s Franjom Stjepanom Lotarinškim otputuje u Toskanu zbog nezadovoljstva naroda, no kada su stigli, Marija Terezija uvidjela je da i tamo narod nije prijateljski nastrojen prema njenom suprugu.²⁷ Mariji Tereziji teško je palo što nitko ne prihvaća Franju Stjepana, stoga je predložila da se Franjo Stjepan nakon smrti Karla VI. proglasi carem. Godine 1745. Franjo Stjepan Lotarinški postaje carem Svetog Rimskog Carstva, a Marija Terezija preuzima titulu carice.²⁸

3.3. Rat za austrijsko nasljeđe i problematično preuzimanje vlasti

Nakon smrti svog oca Karla, Marija Terezija našla se u nezavidnoj situaciji prouzrokovanoj borbom za vlastito nasljeđe. Iako je sve po pitanju nasljedstva trebalo biti riješeno Pragmatičkom sankcijom, ispostavilo se da pitanje nasljeđivanja neće tako lako proći. Saski i bavorski vladari suprotstavili su se odredbama Pragmatičke sankcije i zahtijevali su predaju krune u njihovu korist zahvaljujući pravu rodbinskih veza. Marija Terezija nije te zahtjeve smatrala velikom opasnosti sve dok na protivničku stranu nije stao njezin gorljivi protivnik, pruski kralj Fridrik II. Od oca je naslijedio moćnu vojsku i bogatu državnu blagajnu, upravo sve ono što Karlo VI. nije ostavio Mariji Tereziji.²⁹ Kada su zemlje protivnice vidjele da Fridrik Veliki ima šanse slomiti Marijinu moć, i one su krenule u napad.³⁰

Zemlje protivnice nisu imale dinastičke razloge za zaposjedanje Austrije, ali su smatrale da bi trebale iskoristiti habsburšku krizu kako bi zaposjele Austriju. Uz

²⁵ Slaven Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće). S posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Zagreb, 2004., str. 121.

²⁶ Isto.

²⁷ Hrvoje Gračanin, *Slavne povijesne ličnosti od starog do novog vijeka. 10 velikih osvajača + 10 slavних vladarica*, Zagreb, 2015., str. 190-191.

²⁸ Fussenegger, *Marija Terezija. Kraljica i carica*, str. 129-132.

²⁹ Budak-Strecha-Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 98.

³⁰ Zollner, *Povijest Austrije*, str. 200.

bavarskog kneza Karla Albrechta, poljskog kralja Fridrika Augusta III. i pruskog vladara Fridrika Velikog, suprotstavili su se i drugi vladari (francuski kralj Luj XV., sardinijski kralj Karlo Emanuel III., te španjolski kralj Filip V.).³¹ Fridrik Veliki bio je gorljivi protivnik Mariji Tereziji i njegov cilj bio je osvojiti Šlesku. Zahvaljujući bogatom proračunu njegova oca, Fridrik je upravljao velikom i jakom vojskom te je s njom planirao krenuti u napad na osvajanje šleske pokrajine.³² Krenuli su pregovori između dviju zaraćenih strana, no Fridrik je imao prevelike zahtjeve koje Marija Terezija nije mogla ustupiti bez borbe.³³

Marija Terezija bila je zgrožena Fridrikovim zahtjevima, nije joj bilo shvatljivo kako mala Prusija može pomoći velikoj Austriji i još za zauzvrat tražiti jednu od najboljih i najbogatijih pokrajina, stoga u studenom 1740. upućuje pismo grofu Osteinu: *"U povodu nekih nejasnoća moraš znati da nikome nije manje za vjerovati nego Prusima... U dotičnom su se dvoru nedavno tako izjasnili kao da bi bez njihove pomoći s našom kućom bilo završeno, a mi bismo još morali biti sretni što gubitkom znatnog komada zemlje spašavamo ostatak..."* Marija je smatrala da kada bi nizom okolnosti prihvatila ovaj prijedlog bila bi loša vladarica, a prije svega "bojažljiva, nevjerna kći svog oca".³⁴ U Beču se još uvijek vjerovalo da Prusi ne misle ozbiljno. Marija Terezija bila je ogorčena, njezina vojska bila je u pripravnosti za napad Bavaraca, pa čak i Francuza, ali nije se nadala napadu Prusa. Šleska nije bila dobro branjena, u njoj su bila samo četiri slaba puka, njezine utvrde nisu bile naoružane, bedemi su bili trošni.³⁵

Prilikom tajne konferencije, Mariji Tereziji je savjetovano da prihvati kapitulaciju radi dobrobiti ostatka monarhije, te da dio Šleske preda Fridriku, no ona za to nije htjela niti čuti, te se odlučila boriti.³⁶ Rat za austrijsko nasljeđe trajao je punih osam godina (1740. - 1748.). Osim gubitka Šleske, Habsburgovci nisu pretrpjele značajne gubitke. Marija Terezija poslužila se oružjem svojih predaka: mudrom politikom, stajaćom vojskom, strpljivošću i odvažnošću.³⁷

Veliki dio koji je bio sačinjen od Češke, Gornje Austrije, Tirola i Vorlanda bio je namijenjen Bavarskoj. Moravska i dijelovi Šleske trebali su pripasti Saksoniji,

³¹ Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće)*, str. 122.

³² Zollner. *Povijest Austrije*, str. 200.

³³ Isto.

³⁴ Fussenegger. *Marija Terezija. Kraljica i carica*, str. 73-76.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Günther Böing (ur.). *Povijest svijeta*, Zagreb, 1977., str. 506.

Nizozemska Francuskoj, a Španjolska je trebala dobiti habsburške posjede u Italiji. Austrija se morala obračunati potpuno sama sa svojim protivnicima.³⁸

Prilikom izbijanja rata umrla je ruska carica Ana, što je značilo da Habsburška Monarhija gubi jednog jakog saveznika. Engleska je također bila zemlja saveznica monarhiji, no zbog rata s Francuskom i Španjolskom nije si mogla priuštiti ustupanje vojne ili financijske potpore Austriji. Položaj Marije Terezije u prvim ratnim godinama je bio ozbiljan i upitnog opstanka što je obeshrabilo njene savjetnike, no ona je ostala čvrsta i odrješita u svojim naumima. Austriju iz nevolja nije izvukla politika prilagodbe ili tuđa financijska pomoć već prvenstveno sposobnost same vladarice. U dogovoru s Ugarskim saborom, priznala im je vječno poštivanje ustava, a zauzvrat je tražila njihovu pomoć koju je naposljetku i dobila. U jesen prve ratne godine, na teritoriju Beča skupila se vojska koja je odmah krenula u napad i u zadivljujuće kratkom vremenu osvojila Linz.³⁹

Sljedećeg mjeseca čete Marije Terezije osvojile su München, no zbog okupacije Češke od strane Fridrika II. Marija je morala sklopiti mir u Berlinu kako bi što brže mogla preduhitriti svoje neprijatelje. Odrekla se Šleske i grofovije Glatz, uz iznimku vojvodine Teschen, Troppau i Jagerndorfa u nadi da će ponovno vratiti svoj teritorij. Kako su se smirile tenzije u kolonijalnom ratu između Engleske, Francuske i Španjolske, Englezi su zajedno sa Sardinijom odlučili pomoći Habsburškoj Monarhiji.⁴⁰ Francuzi su se morali odreći Češke jer su Austrijanci pobijedili na talijanskom bojištu, a njihovi saveznici pobijedili su francuske čete u zapadnoj Njemačkoj. Prusija je besciljno pokušavala podržavati savez kneževa u korist Karla VII. Zbog pobjeda saveznih država, Fridrik II. bojao se gubitka Šleske i tako je pokrenuo Drugi šleski rat. Fridrik ispočetka nije imao uspjeha, ali je nakon godinu dana počeo nizati pobjede te je sazvan sabor u Dresdenu što je rezultiralo Dresdenskim mirom i ponovnim vraćanjem Šleske pod Fridrikov utjecaj.⁴¹

Nakon iznenadne smrti Karla VII., njegov sin Maksimilijan Josip priznaje pragmatičku sankciju i mirom u Fussenu se odriče prava nasljedstva. Borbe protiv Francuske za saveznike nisu išle u planiranom smjeru, te kako ne bi zbog borbi na nizozemskom i talijanskom bojištu, a i na moru rat otišao predaleko i u krivome smjeru došlo je do potpisivanja mira u Aachenu gdje se od Austrije zahtijevala Parma i

³⁸ Zöllner-Schüssel. *Povijest Austrije*, str. 200-202.

³⁹ Isto, str. 200-202.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

Piacenza za španjolskog princa. Austrija je predala svoje posjede i ovim mirom je završen Rat za austrijsko nasljeđe. Habsburška Monarhija izašla je iz rata uz znatno manje gubitaka nego što se prognoziralo. Ostala je bez Šleske, svoje najrazvijenije pokrajine, no i dalje je bila cjelovita. Mir u Aachenu je okončao rat, no nije smirio dvije suparničke strane. I dalje se osjećalo suparništvo između Austrije i Prusije koje je trajalo sve do 1866. i koje se iznimno odrazilo na njihovu vanjsku politiku.⁴² U ratu za austrijsko nasljeđe sudjelovali su i hrvatski vojnici pod vodstvom Franje Trenka. Trenkovi panduri bili su agresivni i slobodoumni i izazivali su veliki strah kod neprijateljskih četa, njihov vođa bio je miljenik Marije Terezije zbog izuzetnih vojnih pobjeda, no naposljetku ga je dala zatvoriti zbog njegove agresivnosti i brutalnosti.⁴³

3.4. Josip II. kao suvladar

Godine 1780. nakon majčine smrti, Josip II. počeo je vladati zemljama Habsburške Monarhije. Josip II. nije kao njegova majka prilikom vladavine bačen u koštac surove realnosti, već je tijekom djetinjstva provodio dosta vremena učeći i promatrajući vanjsko- i unutarnjopolitičko stanje svoje države.⁴⁴ Kada je Josip stupio na prijestolje kao dugo čekani muški nasljednik, dočekan je uzrečicom „Neprijatelj više nema šanse, jer Austrija sada opet nosi hlače“. Josip II. krenuo se pripremati za samostalnu vladavinu kao suvladar Marije Terezije, nakon očeve smrti 1765. bio je okrunjen krunom Njemačkog Carstva. Josip i Marija Terezija zajedno su vladali 15 godina, taj period je ostao zabilježen mnogim prepirkama i neslaganjima što se dijelom može pripisati generacijskoj razlici. Iako je glasio za majčina suvladara, Marija je svu vodu tjerala na svoj mlin i zadržala je mogućnost konačnog odlučivanja.⁴⁵

⁴² Isto.

⁴³ Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće)*, str. 122-123.

⁴⁴ Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 1.

⁴⁵ Isto.

4. Vanjska politika

4.1. Sedmogodišnji rat

Sedmogodišnjim ratom (1756.-1763.) naziva se sukob svjetskih razmjera koji je zahvatio pet kontinenata.⁴⁶ Mirom u Aachenu Fridriku II. potvrđeno je posjedovanje Šleske od strane svih vodećih europskih sila. Austrijski poslanik grof Kaunitz pri sudjelovanju na zasjedanju u Aachenu uvidio je nerazumijevanje Engleske za politiku Austrije. Uz to, pomorska sila Velika Britanija koja je s Francuskom sklopila ugovor dovela je Austriju pred gotov čin. Grof Kaunitz zalagao se za raskid veza s donedavnim saveznikom Velikom Britanijom i uspio je na to nagovoriti Mariju Tereziju. Marija Terezija nikako nije mogla preboljeti gubitak Šleske, stoga je Kaunitz došao na ideju spajanja dviju suparničkih strana, francuskih Burbona i austrijskih Habsburgovaca.⁴⁷ Razlog tome je bila pripravnost ako dođe do ponovnog rata s Fridrikom da Francuska može štititi zaleđe Habsburgovaca.⁴⁸ Fridrik II. pribojavao se mogućnosti ponovnog ratnog sukoba, stoga je odlučio poduzeti mjere predostrožnosti i napasti prvi. Prije negoli se odlučio za napad, u kolovozu 1756. tražio je od Marije Terezije garanciju da Prusija neće biti napadnuta. Marija Terezija se nije izjasnila po tom pitanju, stoga je Fridrik II. 29. kolovoza iste godine bez objave rata napao Sasku.

Nakon nekoliko mjeseci, Fridrik II. zauzeo je Sasku i njene vojne snage pripojio Prusiji. Za Fridrika je osvajanje Saske predstavljalo veliki uspjeh, no nije želio unaprijed veličati svoju pobjedu jer je znao da mu se sprema napad od strane Francuske i Habsburške Monarhije. Godine 1757. Francuska i Habsburška Monarhija potpisale su drugi Versailleski sporazum kojim je Luj XV. pristao na ideju o slamanju i uništenju pruske države zajedno s Habsburškom Monarhijom. Luju XV. obećan je dio austrijskog teritorija u Nizozemskoj što je bila razmjerno mala nagrada zbog moguće situacije u kojoj bi se Francuska mogla naći. Fridriku II. okrenule su leđa Rusija, Švedska i carska vojska te su se zajedno sa Saskom-Poljskom priključile habsburško-francuskom savezu, jedino je mogao računati na britansku podršku u trenutku kada to nije imalo učinka. Kako literatura navodi: „pritisnut sa svih strana, Fridrik je upoznao i slavu i poraz.“ Fridrik II. doživio je poraz od habsburške vojske pod vodstvom maršala grofa

⁴⁶ Zöllner - Schüssel. *Povijest Austrije*, str. 202-203.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

Leopolda Josefa Dauna kod Kolina u Češkoj. Petog studenog 1757. pobijedio je francusku vojsku kod Rossbacha i iste te godine habsburšku jedinicu kod Leuthena.⁴⁹

Ovim dvjema pobjedama Fridrik II. je uspio vratiti svoje izgubljene teritorije. Od godine 1758., Fridrik II. uz pomoć saveznika sukobio se s Rusijom i habsburškom vojskom, dok mu je vojska Ferdinanda od Braunschweiga čuvala leđa tako što je zadržavala Francuze. Iste godine Fridrik II. pobijedio je Ruse kod Zorndorfa, no godinu dana nakon pretrpio je golem poraz od ruske vojske u bitci kod Kundersdorfa. Također, pruski kralj porazio je habsburšku vojsku kod Liegnitza i u Torgaua. Nakon niza spomenutih pobjeda, situacija se za Fridrika II. počela pogoršavati u studenom 1761. s Rusijom, Habsburškom Monarhijom i s vojnicima Svetog Rimskog Carstva koji su sve više počeli „stezati obruč“. Izvori navode kako je Fridrik pisao „Ako se sudbina nastavi poigravati sa mnom ovako okrutno morat ću se zasigurno predati. (...) Samo me sudbina može spasiti iz situacije u kojoj se nalazim“. Fridrikova sudbina preokrenula se u vrlo kratkom vremenu.

Godine 1762. umrla je ruska carica Elizabeta koja je bila veliki protivnik Prusije te ju je naslijedio nećak car Petar III. koji je bio veliki pristaša Fridrika i njegove politike. Politička scena se okrenula u Fridrikovu korist, pruski kralj je u vrlo kratkom roku potpisao mirovni sporazum s Rusijom i Švedskom te je s tim činom vratio ranije oduzeta područja. Ubrzo nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, Petar III. poslao je rusku vojsku da obnovi već oslabljenu prusku jedinicu, no pola godine kasnije Petar III. ubijen je u uroti u kojoj je sudjelovala njegova supruga Katarina II. Ona je zaposjela prijestolje kao gorljiv protivnik Fridrika II. Ruska carica nije simpatizirala pruskog kralja kao njen suprug jer je smatrala da će Fridrik II. uz rusku pomoć postati suviše moćan. Kako bi spriječila navedenu situaciju, ruska carica povukla je svoju vojsku natrag u Rusiju, no nije raskinula mirovni ugovor s Fridrikom II., već je proglasila neutralnost u habsburško-pruskom sukobu.

Nakon izlaska Rusije iz sukoba dvaju neprijatelja, Pruske i Habsburške Monarhije, i jedna i druga strana bila je svjesna da mogu malo dobiti, a mnogo više izgubiti, tako da su odlučili pregovarati. Dvije zaraćene strane krenule su pregovarati u dvorcu Hubertusburgu, s poljskim kraljem Augustom III. u ulozi posrednika. Godine 1763. sklopljen je mir između Prusije i Habsburške Monarhije. Potpisivanjem mira,

⁴⁹ Isto.

dogodila se skoro pa ista situacija kao i u kolovozu 1756. godine.⁵⁰ Već oslabljena Prusija koja je bila na rubu egzistencije uspjela je mirovnim ugovorom zadržati Šlesku, a Habsburška Monarhija nakon sedam godina ratovanja ponovno nije uspjela izvući pobjedu, već je samo pretrpjela velike financijske gubitke.⁵¹

Sedmogodišnji rat formalno je završio u veljači 1763. potpisivanjem Pariškog sporazuma između Francuske, Velike Britanije i Španjolske i potpisivanjem sporazuma iz Hubertusburga između Prusije i Habsburške Monarhije.⁵² Mir se sastojao od dva gore navedena ugovora. Prvi je bio ugovor u Parizu gdje prihvaćen poraz Francuske u korist Velike Britanije. Francuska je morala demilitarizirati svoje posjede u Indiji i predati Engleskoj Minorcu, Senegal i sve svoje posjede u Španjolskoj. Španjolska kao jedna od četiri burbonske dinastije morala je predati Floridu u zamjenu za Filipine i Havanu.⁵³ Prvim ugovorom Engleska se riješila svih svojih suparnika te joj je potvrđen suverenitet na kolonijalnoj i morskoj razini. Drugim ugovorom koji je sklopljen u Hubertusburgu završen je europski sukob i potvrđen je *status quo*, odnosno Šleska je ostala u rukama Prusije.⁵⁴

4.2. Prva podjela Poljske

Tijekom 18. stoljeća, Poljsko-Litvanska Unija proživljava teške trenutke zbog vodstva slabih vladara iz dinastije Wettin. Uvidjevši nestabilnu vlast, moćni susjedi Rusija, Prusija i Austrija počeli su se miješati u unutarnje poslove Unije. Rusija je još 1717. nametnula „nijemom sejmu“ da rekonstruira i smanji opseg poljske vojske. Poljskim zastupnicima bilo je zabranjeno suprotstaviti se riječi moćne Rusije, stoga su prihvatili nametnute odredbe. Godine 1720. pruski kralj Fridrik I. i ruski car Petar Veliki sklopili su sporazum u Potsdamu koji je zastupao pravo svakog plemića u sejmu da se može suprotstaviti nametnutim odredbama i da može sudjelovati u njihovom

⁵⁰ *Povijest 11. Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)*, gl. urednik Enrico Cravetto, gl. urednik hrvatskog izdanja Ivo Goldstein, Zagreb, 2007-2008., str. 218-225.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto, str. 228.

⁵³ Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće)*, str. 125.

⁵⁴ Isto.

poništenju, kao i u izboru vladara što je u konačnici značilo da bi kralj imao ograničenu funkciju.

Kako je vrijeme odmicalo, tako je i poljska nezavisnost bila sve više ograničena. Godine 1732. potpisan je sporazum „tri crna orla“ kojim bi Rusija, Prusija i Austrija zajedno krenule u vojnu akciju nakon smrti tadašnjeg kralja Augusta II. u cilju sprječavanja dolaska na vlast u Poljskoj Stanislawa Leszczyńskog, podržavanog od Francuske. Tijekom 18. stoljeća, gospodarski i društveni odnosi u Poljsko-Litvanskoj Uniji bili narušeni, stoga je bilo nužno reformirati postojeći sustav. U procesu reformacije, nastale su dvije političke struje: hetmanska stranka na čelu s Franciszkom Salezyom Potockim i Janom Klemensom Branickim te stranka koja je nosila ime „familija“ na čelu s kneževima Czartoryskim. Prva stranka je imala konzervativno stajalište i smatrali su da je najbolja opcija opstanak tadašnjeg političkog i društvenog sustava te jačanje odnosa s Austrijom i Francuskom, prvenstveno jer su očekivali da bi im te dvije države mogle pomoći u slučaju napada Rusije. Druga stranka nije se slagala s tim idejama, oni su se zalagali za reformu sejma i ukidanje veta, a kao saveznika imali su Rusiju na svojoj strani.⁵⁵

Nakon smrti kralja Augusta III., 1763. spomenute političke stranke počele su se natjecati za izbor novog vladara. U konačnici pobijedila je „familija“, te je na vlast došao Stanislav August Poniatowski. Kako je Rusija bila na strani „familije“, zajedno s Pruskom i Austrijom potpisala je sporazum o očuvanju „plemićkih sloboda“ u Poljsko-Litvanskoj Uniji. Stanislav August Poniatowski se smatra kraljem prosvjetiteljem, uveo je niz reformi, no ruska kraljica Katarina II. nije bila zadovoljna njegovom vlašću jer ga je postavila na mjesto kralja prvenstveno sa željom da sluša njene naredbe koje bi dovele do jačanja ruskog utjecaja u Poljsko-Litvanskoj Uniji, što on naposljetku nije ispunio. Isto kao i 1717., sejm je 1768. pod ruskom nadležnošću uveo zakon o jednakim pravima za sve pripadnike svih vjeroispovijesti i potvrdio „kardinalna prava“ u koja su svrstana: pravo na slobodan izbor kralja, liberum veto, pravo da jedino plemstvo sudjeluje u upravnim funkcijama i da posjeduje zemljišna dobra, te pravo plemstva da se suprotstavi kralju ukoliko se ne slaže s njegovim odlukama. Ako bi došlo do promjene u sastavu „kardinalnih prava“ ruska kraljica Katarina II. je trebala to potvrditi, što je značilo da je Poljsko-Litvanska Unija bila povezana i ovisna o Rusiji. Oni koji se nisu slagali s odlukama sejma, ujedno i s Katarinom II., bili su poslani u

⁵⁵Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772.-1918.*, Zagreb, 2004., str. 7-8.

progonstvo u Rusiju. Situacija u Uniji se sve više pogoršavala zbog odluka ruske kraljice, stoga je stvorena Barska konfederacija koja se zasnivala na plemstvu i njihovoj želji da potaknu protukraljevsku i proturusku koaliciju. Na čelu koalicije nalazio se Jozef Pulaski. Program Barske konfederacije smatra se skupom najrazličitijih ideja. Pristaše Barske konfederacije zahtijevali su ostavku Stanislava Augusta Poniatowskog te su u borbi koja je bila usmjerena prema kralju i ruskoj vojsci imali podršku Osmanskog Carstva.⁵⁶

Navedeni savez između plemstva Barske konfederacije i Osmanskog Carstva doveo je do višegodišnjeg rusko-turskog rata. Godine 1770. barski konfederati smaknuli su s položaja Stanislava Augusta Poniatowskog te su ga nedugo nakon u atentatu i ranili što je dovelo do nezadovoljstva ostatka plemstva i gubitka vanjske podrške na koju su se konfederati oslanjali. Nakon četiri godine vođenja rata, Rusija je odlučila poduzeti oštre mjere i stati na kraj samovlasti. Izvori navode kako je Fridrik II. još na samom početku predlagao Katarini II. podjelu Poljske, no ruska kraljica je smatrala da to nije potrebno i da ruski utjecaj može prevladati na području čitave Unije. Kako je napetost na Balkanu rasla između Rusije i Austrije, Katarina II. se napokon odvažila na Fridrikov naum i podjelu Poljske. Godine 1772. u Sankt Petersburgu potpisan je sporazum o podjeli Poljske između Austrije, Rusije i Pruske. Od svih europskih država, jedino se Osmansko Carstvo nikada nije složilo s agresijom koja je načinjena Poljsko-Litvanskoj Uniji.⁵⁷

Nakon podjele „kardinalna prava“ počela su vrijediti za sve tri države, odnosno za Rusiju, Prusku i Austriju, a uz to su države djelateljice prisilile sejm da prizna podjelu Unije. Godine 1773. sejm je priznao sporazum o podjeli bez velikih istupa pojedinaca. Nakon podjele, sejm je reformirao administraciju i vojsku, uspostavljena je vlada, stalno vijeće i Komisija za narodno obrazovanje. Komisija je doprinijela reformi školstva u duhu prosvjetiteljstva te se poljski koristio kao nastavni jezik u školama.⁵⁸

4.3. Ženidbena politika (djeca)

⁵⁶ Isto, str. 8-10.

⁵⁷ Isto, str. 11.

⁵⁸ Isto, str. 12-14.

Marija Terezija rodila je šesnaestero djece. Prvo dijete rodila je godinu dana nakon vjenčanja s Franjom Stjepanom Lotarinškim, djevojčicu Mariju Elizabetu. Tjedan dana nakon rođenja Marije Elizabete izrazila je želju za drugim djetetom, želja joj se i ispunila, ali djelomično, Marija Terezija je opet rodila djevojčicu.⁵⁹ Ubrzo nakon drugog djeteta ostala je ponovno trudna, te je treći put rodila djevojčicu Mariju Charlottu. Nedugo nakon poroda, odnosno 1741. Marija Terezija je zatrudnila sa svojim četvrtim djetetom, sinom Josipom II. Nekoliko mjeseci nakon poroda i u poodmakloj trudnoći, Marija Terezija je ostala bez Marije Charlotte koja je od samog rođenja bila izuzetno boležljivo dijete što nije bilo neuobičajeno za to vrijeme.⁶⁰ Djeca su masovno umirala od crijevnih viroza, ospica, crnih kozica, otrovanja krvi i dr. Marija Terezija je bila brižna majka i željela je svo svoje vrijeme podariti djeci, no zbog kraljevske funkcije njenu ulogu morale su preuzeti dvorske dadilje.⁶¹

Marija Terezija, godinu nakon rođenja željenog sina, morala je otputovati u Požun. Kako su se neprijateljske čete počele približavati glavnom gradu, Marija Terezija je poduzela sve mjere da joj preko mađarske granice dopreme njezinog nasljednika. Kada je opasnost završila, Marija Terezija je ponovno rodila, djevojčicu Mariju Kristinu. Zanimljivo je da je kraljica u visokom stadiju trudnoće vodila presudne bitke za svoje nasljeđe. Nakon Marije Kristine, na svijet je došao još jedan dječak, Karlo. Marija Terezija je ovog sina izgubila u dobi od šesnaest godina. Kako su godine prolazile, Marija i Franjo Stjepan dobili su još devetero djece: Mariju Amaliju, Leopolda, Ivanu Gabrijelu, Mariju Josipu, Mariju Karolinu, Mariju Antoniju, i posljednje dijete, sina Maksimilijana.⁶² Josip II. kao prvo muško dijete u obitelji, od rođenja se tretirao kao prestolonasljednik. Nije imao djetinjstvo kao njegove sestre, od malih nogu podučavan je od strane najboljih dvorskih učitelja o ekonomskim, političkim, vojnim i gospodarskim znanjima. Marija Terezija je voljela svu svoju djecu, no najviše je pažnje posvećivala Josipu II., što se na kraju odrazilo na njegov karakter.

Josip II.

Princeza Izabela od Parme

Marija Josipa Savojska

⁵⁹ Fussenegger. *Marija Terezija. Kraljica i carica*, str. 49-50.

⁶⁰ Isto, str. 199-201.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

Leopold	Marija Lujza
Marija Kristina	Albrecht od Saxe-Teschenskog
Marija Josipa	zaručena za Ferdinarda I., kralja Dviju Sicilija
Marija Karolina	Ferdinard I. , kralj Dviju Sicilija
Marija Amalija	Ferdinard vojvoda od Parme
Marija Antoaneta	Luj XVI.
Ferdinand	Marija Beatrice Ricard d Este

Tablica 1. Ženidbena politika Marije Terezije

Ženidbenu politiku Marije Terezije moguće je oslikati na primjerima Josipa II., koji se ženio dva puta, i Marije Kristine. Već kao desetogodišnjem dječaku, roditelji i suradnici počeli su Josipu II. tražiti najbolje opcije za ženidbu. Čitava Josipova okolina smatrala je da je najbolji izbor netko iz najveće europske velesile, dinastije Bourbon. Svi europski i svjetski vladari tog doba ženili su se zbog politike i nasljedstva, tako je bilo i u ovom slučaju. Najprihvatljivija opcija za ženidbu bila je kćer španjolskog kralja Karla III. Habsburška Monarhija bi spajanjem dviju moćnih dinastija dobila prevlast i premoć nad Apeninskim poluotokom. Uz Josipa II., bili su tu i prinčevi Karlo i Ferdinand čije se također bračno stanje trebalo riješiti. Habsburgovci su iznijeli prijedlog da se Josip II. oženi kćeri Karla III., a njegova braća njenim mlađim sestrama. Njihov otac, španjolski kralj prihvatio je tu odluku, no spletom okolnosti nije došlo do nijedne ženidbe.

Prilikom traženja buduće supruge, odvijao se Sedmogodišnji rat, donijevši neočekivano savezništvo između Austrije i Francuske koje je trebalo dodatno utvrditi. Najbolje potkrepljenje savezništva između dviju država jest ženidbena politika. Princeza Izabela od Parme bila je najbolja moguća opcija za ženidbu s Josipom II.⁶³ Nedugo nakon stupanja u brak s Josipom II., princeza Izabela je umrla. Politika je nalagala da se Josip ponovno oženi i svojoj dinastiji podari priliku savezništva i širenja utjecaja. Marija Terezija počela se aktivno baviti traženjem supruge za svog sina, no

⁶³ Karl Tschuppik. *Marija Terezija*, Zagreb, 1936., str. 230-231.

to joj nije išlo od ruke. Nakon izvjesnog vremena, Josip II. morao se složiti s majčinom željom i oženiti kćer savojskog vojvode Karla Alberta, Mariju Josipu.⁶⁴

Marija Kristina je jedina kćer Marije Terezije koja nije bila žrtva politike. Marija Terezija je dopustila Kristini da se uda za svog izabranika, no bila je svjesna da Kristina nikada više neće voditi tako lagodan život, stoga je kćeri dala veliki miraz, a njenom suprugu poklonila je vojvodinu Teschen.⁶⁵ Suprug Marije Kristine, Albert Saksonski bio je četvrti sin u mnogočlanoj obitelji poljskog kralja Augusta III. Saksonskog, a ujedno i brat Marije Josipe, supruge Josipa II.⁶⁶ Zbog svoje političke inteligencije i sposobnosti, Albert Saksonski je uskoro proglašen namjesnikom u Ugarskoj. Ugarska je bila nadomak Austrije, stoga je Kristina često mogla posjećivati svoju majku. U usporedbi sa sudbinom svojih sestara, može se reći da je Marija Kristina rođena pod sretnom zvijezdom.⁶⁷

⁶⁴ Justin Christopher Vovk. *In Destiny's Hands, Five tragic rulers, children of Maria Theresa*, New York, 2010. str. 35-37.

⁶⁵ Antonia Fraser. *Marija Antoaneta. Putovanje*, Zagreb, 2012., str. 40-41.

⁶⁶ M.M.Moffat, *Maria Theresa*, New York, 1911., str. 298.

⁶⁷ Antonia Fraser. *Marija Antoaneta. Putovanje*, Zagreb, 2012., str. 42.

5. Unutarnja politika (reforme)

Osamnaesto stoljeće je period koji je poznat po mnogim reformama. Nakon smrti Karla VI. i uspostavom Pragmatičke sankcije te dolaskom Marije Terezije na vlast počinje „doba prosvjetiteljstva“.⁶⁸ Kako se Marija Terezija nakon smrti svog oca našla u nezavidnoj situaciji gdje se morala suočiti s novonastalim vanjskopolitičkim pritiscima, praznom državnim blagajnom i krnjom vojskom, manjkalo joj je uza sve to iskustvo, znanje i suradnici koji će joj pomoći u političkoj krizi.⁶⁹

Zbog navedenih razloga, Marija Terezija prvom je reformom nastojala promijeniti ustroj središnje uprave kao centralnog autoriteta lokalnim upravama, a zatim je krenula s mijenjanjem i uvođenjem novih izvršnih tijela na lokalnoj razini. Upravne reforme podredila je poreznim i ekonomskim interesima. Što se tiče ostalih reformi, one su bile socijalnog karaktera, usko vezanih uz položaj seljaka, a obuhvaćale su reformu školstva, zdravstva i demografsku politiku.⁷⁰ Od godine 1742., dvorska kancelarija više nije bila upletena u provedbu dinastičkih i vanjskopolitičkih pitanja, nego se njima počela baviti novoosnovana *Dvorska i državna kancelarija*. Također, reformirana je i Dvorska komora. Marija Terezija je na početku svog vladanja slijedila prijedloge usko vezane uz reforme grofa Haugwitza koji je bio imenovan za upravitelja ostatka Šleske, čijoj su se ulozi isprva protivili njeni savjetnici. *Directorium in publicis et cameralibus* postaje najviša vlast za političku i financijsku upravu u austrijskim zemljama te mu se podređuju pripadajući uredi. Na dnu novonastalog centralističkog upravnog aparata bili su okružni uredi, pomoću kojih su se mogli nadzirati staleži.⁷¹

Do odjeljivanja sudstva od uprave došlo je uspostavom vrhovnog suda. Kako bi osnažila i produbila vezu Ugarske s Austrijom, godine 1776. Marija Terezija dodjeljuje trgovačku luku Rijeka Ugarskoj. Marija Terezija je smatrala da će ovim činom dokazati svoju privrženost Ugarskoj, posebice jer im je ovim djelom omogućila neposredan udio u trgovini Sredozemljem. Ostale reforme stupaju na snagu tek nakon 1760. godine, kada zahvaćaju crkveno-političko područje. Suradnici Marije Terezije, a ujedno i ona sama, zauzimali su se da država nadzire Crkvu te iz tog razloga su uvedene odredbe

⁶⁸ Čoralić, (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 12.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto, str. 13.

⁷¹ Zollner – Schüssel, *Povijest Austrije*, str. 205-206.

za ispitivanje veza austrijskog klera s papinskom kurijom.⁷² Marija Terezija je uvela oslobođenje od poreznih daća za pripadnike crkvene elite. Također je zabranila ulazak pojedinaca u crkvene redove prije napunjene 24. godine starosti. Vladarica nije bila pristaša Isusovačkog reda te se 1773. godine priključila procesu protiv njega i odobrila ukidanje.

Navedene reforme prosvjetiteljstva najčešće u literaturi nalazimo pod nazivom *jozefinizam*. Josip II. nije bio začetnik i samostalni obnašatelj tih ideja, jer je tada Austrija bila pod utjecajem *jansenizma*, crkvenog pokreta koji je predložio biskup Cornelius Jansen von Ypern. Reforme su imale obilježja koja su bila usko povezana sa strogom vjerskom disciplinom. Marija Terezija je imala konzervativno stajalište po pitanju sudstva te je njeno kazneno pravo zastupalo izuzetno stroge kazne. Navedeni oblik kaznenog prava bio je prisutan sve dok uz veliki angažman Bečkog državnog savjetnika i pravnika Josepha od Sonnenfelsa nije 1776. godine trajno ukinuto mučenje.⁷³

Uz navedenu reformu sudstva, Marija Terezija je uvela i reformu fiskalne politike odnosno donesen je novi porezni sustav. Zbog širenja teritorija i održivog razvoja sustava, porezni obveznici imali su zaduženje da i u doba mira pune državnu blagajnu. Kako bi blagajna bila što bogatija i naprednija, u četrdesetim godinama počela se provoditi praksa aktivnog sudjelovanja plemstva u poreznim obvezama.⁷⁴

Kako bi Habsburška Monarhija uistinu postala socijalna država, počelo se više značaja pridavati natalitetu, a time i demografskoj politici. Zbog naseljavanja njemačkih kolonista na područje južne Ugarske, čija je primarna djelatnost bila poljoprivreda, počelo se značajnije ulagati u poljoprivredu i unapređenje tla. Upravo se zbog navedenih poticaja, poboljšao i položaj nižeg staleža odnosno seljaka. Kako je Marija Terezija uvela zakone koji štite seljaka, vlastelinima je bilo zabranjeno ubirati porez, a i vladavina na sudskoj i izvršnoj razini im je bila smanjena. Sve to se jasno vidjelo u knjigama posjeda zvanim *Terezijanski katastar* u kojima su se mogli razlikovati seljački od vlastelinskih posjeda. Seljaci su bili vrlo zadovoljni provedbom novih odredba, a ideja o ukidanju tlake zaživjela je samo na carskim posjedima. Bolje rečeno, provedba novih odredbi zaživjela je samo na vlastitim zemljišnim posjedima gdje su Marija

⁷² Isto.

⁷³ Isto, str. 205-206.

⁷⁴ Isto, str. 213-214.

Terezija i Josip II. bili feudalci te je tamo provedeno ukidanje tlake, dok na drugim vlastelinskim posjedima, navedena odredba nije potpuno zaživjela.⁷⁵

Marija Terezija je zbog gubitka najbogatijeg dijela Šleske odlučila reorganizirati upravu i unaprijediti industriju. Sve to iz razloga što je Šleska prije padanja u ruke Fridriku II., bila daleko najrazvijenija habsburška pokrajina u području obrta i industrije. Marija Terezija je osnovala mnoga poduzeća, tj. industrijske odjeljke te se ističu ona u Češkoj i Austriji, koja su se bavila proizvodnjom odjeće. U unapređivanju industrije, veliki utjecaj je ostavila i na izgradnju novih tvornica papira jer postojeće tvornice više nisu bile u stanju pokrivati tržište. Važno je za napomenuti da se od svih industrija najviše razvijala metalna industrija, osobito u Češkoj i Moravskoj. Razlog zašto je proizvodnja napredovala je upravo zbog reorganizacije uprave štajerskih i koruških rudnika, koji su bili zaslužni za dobavljanje sirovina za industriju. Zbog istaknutih činjenica rastućeg trenda, povećao se broj stanovnika na području Monarhije. U tom vremenskom periodu, industrija je ostvarivala jako veliki rast te se plasiranje gotovih proizvoda proširilo čak i preko luka na Sjeverno i Baltičko more.⁷⁶

U 18. stoljeću nastale su reforme i na području zdravstva. Osnivanjem liječničkih kadrova koji su bili specijalizirani za obnašanje dužnosti, Marija Terezija je izuzetno iskočila iz okvira tadašnjeg zdravstvenog sustava te je nekoliko stepenica uzdigla zdravstvenu zaštitu unutar granica Monarhije. Marija Terezija je osnovala godine 1753. Sanitarni dvorski odbor te je objavila *Generale Normativum Sanitatis*, koji se smatrao općim zdravstvenim zakonom. Tim je zakonom propisano školovanje i način rada medicinskog osoblja.

Osnivanjem Trgovačkog povjerenstva 1769. godine, osjetili su se i prvi gospodarski pomaci. Kroz godine su se poticale sve poljoprivredne radnje, a sve iz razloga jer bi se tako smanjio uvoz dobara s područja Osmanskog Carstva. Kroz trgovačke i druge slične djelatnosti, stanovništvo se poticalo na rad i osobni boljitak kao i boljitak samog gospodarstva. Uz sve navedeno, u Monarhiji se ulagalo u izgradnje cesta, vodila se briga o stanju i prohodnosti na riječnom i kopnenom prostoru, poticala se manufaktura te unaprjeđenje ostalih tradicionalnih poljoprivrednih grana kao što su pčelarstvo i svilarstvo. Usprkos feudalnom načinu uprave, plemstvo donosi

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Čoralić (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 15-16.

odluku da na svojim posjedima započnu vlastitu manufakturnu proizvodnju dobara. Primjer tome je suknaša grofa Draškovića i platnara grofa Batthyanya.⁷⁷

5.1. Reforme školstva

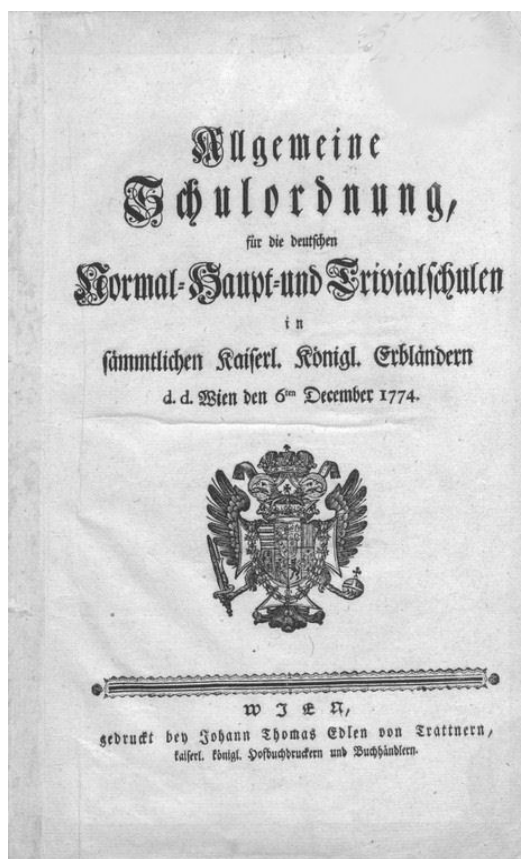
Sasvim novo doba u napretku školstva i obrazovanja može se pripisati donošenju reformi Marije Terezije. Na svoj dvor carica je primila pruskog opata Felbigera od Sagana, čiji je školski zakonik bio u skladu s reorganizacijom osnovnog javnog školstva, upravo kakvog je Marija Terezija i zamišljala. Osnovne pučke škole u kojima su učenici pohađali nastavu čitanja, pisanja i računanja bile su podređene školama u kojima je bila isprva predviđena i nastava latinskog jezika. Organizirane su i redovne škole u kojima se odvijalo školovanje i usavršavanje postojećeg znanja učitelja. Iznad obrazovnih institucija stajala je Bečka dvorska komisija koja je nadgledala cjelokupni obrazovni sustav. Red pijarista preuzeo je kompletno vodstvo srednjoškolskog sustava, nakon što je ukinut Isusovački red koji je vodio mnoge gimnazije. Osnovana je Terezijanska viteška akademija te Orijentalna akademija (kasnijeg naziva Konzularna akademija), u svrhu poduke mladih plemića. Svaka škola je imala različit smjer obrazovanja. Dok je Terezijanska viteška akademija bila orijentirana prema osposobljavanju plemića za obavljanje djelatnosti u javnim službama, druga je pak bila namijenjena budućim diplomatima kojima je prenosila bogato znanje. Za reformu sveučilišta bio je zadužen osobni liječnik Marije Terezije, Gerhard van Swieten. Od tada se visoko školstvo nalazi pod upravom države te je studiranje bilo slobodno i za pripadnike drugih vjeroispovijesti. Carica je zahtijevala da se na sveučilištu predaje na njemačkom jeziku te da se latinski jezik iskorijeni u potpunosti.⁷⁸

Opći školski red iz 1774. godine predstavlja temelj sustava državnog osnovnog školstva u Habsburškoj Monarhiji te je bio u upotrebi do 1805. godine. (Slika 2) U dokumentu se naglašava neophodnost obrazovanja mladeži te njihovo usmjeravanje na sadržaj koji je odobren od vlasti, a sve s ciljem obrazovanijeg stanovništva:

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Zollner – Schüssel, *Povijest Austrije*, str. 214-216.

„Svim vjernim stanovnicima i podanicima Naših nasljednih kraljevina i zemalja , kojeg god staleža ili naslova oni bili, izručujemo Našu milost i ovime im milostivo dajemo na znanje : Budući da Nam ništa toliko ne leži na srcu kao prava dobrobit zemalja od Boga povjerenih Našoj upravi i da običavamo neprestano brinuti o njihovu što većem promicanju, shvatili smo da odgoj mladeži oba spola kao najvažniji temelj prave sreće naroda uistinu zahtijeva pomniji uvid. To je pitanje privuklo na sebe Našu pozornost tim više što o dobrom odgoju i vodstvu u prvim godinama sigurno ovisi cijeli kasniji način života svih ljudi i oblikovanje duha te načina razmišljanja cijelih naroda. To se može ostvariti samo ako se dobro uređenim odgojnim i obrazovnim ustanovama rasprši tama neznanja i ako se svakome pribavi poduka primjerena njegovu staležu. Dakle, za ostvarenje toga toliko potrebnoga koliko i općekorisnoga krajnjega cilja odredili smo da se za sve Naše njemačke nasljedne kraljevine i zemlje utvrdi ovaj sadašnji opći zemaljski školski red.⁷⁹

Slika 2: Opći školski red iz 1774. (njem. Allgemeine Schulordnung)

⁷⁹ Ivana Horbec; Vlasta Švoger, „Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.“, *Anali za povijest odgoja - Annals for the History of Education*, 9. (2010). str. 22.

Što se tiče obrazovanja u Habsburškoj Monarhiji, ono je sve do druge polovice 18. stoljeća bilo usko vezano uz crkvu i ostale tradicionalne institucije. Osnovnoškolsko obrazovanje djelovalo je pod okriljem crkve. Bilo je organizirano prema nizu različitih institucija koje nisu bile povezane niti između sebe, a ni s višim školstvom. Više i visoko obrazovanje zasnivalo se na filozofskom i teološkom načinu obrazovanja. Sveučilišta su bila pod nadzorom isusovačkog reda, isto kao i visoko školstvo. Iz navedenog se sve do 18. stoljeća na području Habsburške Monarhije ne može govoriti o postojanju učiteljske profesije, koja bi se striktno bavila odgojem i obrazovanjem mladeži. Učiteljima je poučavanje u tom vremenu bio sekundarni posao. Obrazovanje se odvijalo, kao što je navedeno, u crkvenim institucijama jer država nije imala dovoljno raspoloživih objekata. Postojao je i način privatnog obrazovanja mladeži koji se uvelike više cijenio, stoga su dobrostojeće obitelji angažirale privatne učitelje za svoje sinove, za koje su predviđali uspješnu crkvenu karijeru ili karijeru u državnoj službi. Jačala je potražnja za održavanjem privatnih satova od strane specijaliziranih učitelja, pa se na javne škole počelo gledati sa sumnjom u kvalitetu obrazovanja koju one nude i primjenjuju. Primjer tome je izvještaj iz Graza koji govori „*da samo najgori ljudi svoju djecu šalju u javne škole*“.⁸⁰

Velike ličnosti toga doba, Locke i Rousseau, nastojali su razuvjeriti javno mnijenje o stavu vezanom uz javne škole. Najveći poticaj tome stizao je iz protestantskih zemalja gdje su vladari pod utjecajem reformacije i sekularizacije na obrazovanje počeli gledati kao na državno pitanje i stoga su krenuli pokretati što više škola i sveučilišta kako bi se narod/puk obrazovao.⁸¹

Opći školski i obrazovni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene zemlje bio je temeljni dokument uređenja državnog školstva, objavljen 1777. godine. Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u svim carsko-kraljevskim nasljednim zemljama bio je sastavljen od 24 članka. U njima vladarica opširno opisuje izvedbene načine rada i sustav rangiranja mladeži.

Normalne škole služile su kao baza za daljnje školovanje te se u svakoj habsburškoj pokrajini nalazila samo jedna takva škola. Djelatnost u normalnoj školi mogla se provoditi ako je na čelu imala ravnateljica te četiri do pet učitelja od kojih je jedan bio pripadnik svećeničkog reda. Razlog zašto je jedan učitelj bio iz svećeničkog

⁸⁰ Isto, str. 5-8.

⁸¹ Isto.

reda, je taj jer je jedino on mogao predavati vjeronauk i time je habsburška kruna zadovoljila sve propise u djelovanju školstva, odnosno nitko se ne bi našao zakinut.

Glavne škole su bile raspoređene po većim gradovima te su bile u sklopu samostana. Važno je napomenuti kako su glavne škole morale djelovati u svakom dijelu, okrugu ili kotaru zemlje.

Za razliku od normalnih i glavnih škola, opće, odnosno trivijalne škole trebale su svoju djelatnost provesti u svim manjim gradovima i trgovištima te na selima. Škole su bile koncipirane na način da je svaki učitelj morao imati svoju učionicu i svoj razred, nisu smjela biti dva učitelja i dva razreda u jednoj učionici ili jedan učitelj i dva razreda kojima istodobno predaje različito gradivo.

Učitelji su posjedovali vlastite učiteljske stanove koje je financirala kraljica, no ti učiteljski stanovi nikako nisu smjeli služiti kao učionice, čak ni na selu jer je bilo neprihvatljivo da se učenike ometa u njihovom radu od strane ostalih stanara. Općim školskim redom utvrđen je poseban kurikulum za svaku školu. U normalnim školama podučavao se *vjeronauk* prema uputama iz katekizma, koji je odobren od strane biskupa i potpisan u Beču. Također, obavezno je bilo podučavanje *abecede, slovkanja, čitanja, pisanja, krasopisa, pravopisa, računanja, računovodstva* i svega onoga što je pripadalo kodeksu pristojnog i moralnog ponašanja. Propisano je bilo i poučavanje predmeta koji su kasnije mogli poslužiti učenicima prilikom upisa studija, no predmeti su bili koncipirani na način da mogu poslužiti i budućim poljoprivrednicima, obrtnicima i ostalim zainteresiranim pojedincima. U navedene predmete ulazile su: jezična poduka iz materinjeg i latinskog jezika, upute za pisanje eseja i sastavaka, poduka iz znanja vezanih uz umjetnost, korisna znanja iz pravopisa i znanosti. Također, u normalnim školama učenici su bili obavezni slušati predmete iz povijesti i zemljopisa, predmete vezane uz mehaniku, tehničko pismo itd. Kako su se u normalnim školama školovali i učitelji, morao je postojati i koncept obrade predmeta za njih. Budući učitelji naučeni su kako poučavati učenike, poznavati metode rada, školski zakon i odgoj, vođenje kataloga, vladanje kod ispitivanja te najvažnije, savladavanje vježba u praksi poučavanja.

U glavnim školama učio se vjeronauk, abeceda, slovkanje, čitanje, pisanje, krasopis, pravopis, računanje, računovodstvo i dr. Najveći značaj davao se obrazovanju iz predmeta potrebnih za upis studija (materinji jezik, latinski jezik, povijest, zemljopis, osnove mjerništva i inženjerstva itd.) U općim, odnosno trivijalnim školama potrebna je bila naobrazba iz vjeronauka, naobrazba iz gramatike i pravopisa

(pisanje pisanim i tiskanim slovima, kurentno pismo itd.) te osnove računanja. Što se tiče poučavanja vjeronauka, njega su podučavali svećenici. Školski učitelji također su mogli predavati vjeronauk, ali samo u slučaju odsutnosti svećenika. Svećenici su podučavali školske učitelje te prilikom njihove spriječenosti, učitelji su jedino bili nadležni da ispitaju učenike gradivo iz katekizama, nikako im nisu smjeli održati sat iz vjeronauka. Ostale predmete mogli su predavati i crkvenjaci i svjetovnjaci odnosno gledao se raspon znanja individue koja bi održavala navedeni školski sat.

Kako je već navedeno, u glavnim školama djelovalo je četiri do pet učitelja uključujući ravnatelja škole, dok se u općim školama, koje su bile smještene u gradovima, trebalo gledati na postojeći broj učitelja prema kojima se moraju rasporediti predmeti. Podučavalo se iz knjiga koje su stizale s dvora te su bile određene Općim školskim redom zbog težnje ka jedinstvenom školskom programu. Zadaća učitelja je bila slijediti upute i propise te raditi striktno po dobivenim udžbenicima. Stariji i vještiji učitelji mogli su uz obaveznu literaturu koristiti i dodatnu, no to u suštini nije bila praksa. Također, uređen je bio i raspored održavanja nastave. *„Vrijeme za svakodnevnu nastavu ili školske sate želimo odrediti ujutro zimi od 8 do 11 sati, a ljeti, barem na selu, od 7 do 10 sati, zatim poslijepodne tijekom cijele godine od 2 do 4 sata. Što se tiče školskih polugodišta, škole u gradovima sa zimskim polugodištem trebaju započeti 3. studenoga, prvo polugodište treba završiti u subotu prije Cvjetnice, a drugo se nastavlja od ponedjeljka nakon prve nedjelje poslije Uskrsa do Sv. Mihovila.* Ukoliko učenici nisu u periodu jednog polugodišta naučili osnovne dijelove naobrazbe (čitanje, pisanje), morali su pohađati određene tečajeve kako bi usavršili svoje znanje. Školski sustav mogla su pohađati muška i ženska djeca čiji roditelji nisu bili u mogućnosti plaćati privatne učitelje. Školovanje je bilo obavezno te su roditelji koji nisu htjeli djecu slati u školu bili kažnjavani od strane uprave prema zakonu. Školovati su se mogla i djeca koja nisu imala roditelje, tj. siročad. Provjere znanja održavale su se svakih pola godine, kako bi učitelj dobio uvid u učinkovitost nastavnog procesa.⁸²

Isto tako opisane su vrste škola tj. institucije u kojima se odvijala nastava, popis udžbenika potrebnih za rad i sastavljeni popis učitelja, kojima su bile podijeljene škole prema određenim okruzima. Marija Terezija vodila se mišlju da je najvažnije kod uspostave kvalitetnog školstva imati dobro opremljene institucije u kojima će se provoditi obrazovni sustav. Najveći doprinos širenju svijesti o bitnosti opismenjavanja

⁸² Isto, str. 22-36.

i obrazovanja mladeži uz vladaricu imala je i Katolička crkva. Razlog tome je što država nije imala institucije potrebne za održavanje školskog sustava, pa se nastava odvijala u samostanima i ostalim tradicionalnim institucijama.

Nadalje, u to vrijeme su jedino crkveni dužnosnici mogli pružiti kvalitetnu naobrazbu jer su jedino oni bili školovani. Važno je za napomenuti da su svećenici obnašali svoju dužnost i nakon što je oformljena profesija učitelja, zbog nedostatka učiteljskog kadra u pojedinim okruzima. S vremenom je crkva izgubila svoj visok položaj nad obrazovanjem, iz razloga što je država preuzela prvenstvo kontrole. Marija Terezija nije htjela ograničiti crkvu samo u pogledu obrazovanja, već im je postupno počela oduzimati objekte u kojima se nije izvršavala naobrazba, što uključuje samostane i ostale institucije pod vlašću crkve. Budući da im nije oduzimala sve ustanove jer se u nekima održavala izobrazba, država je morala pronaći alternativu što je podrazumijevalo pronalazak ili izgradnju novih objekata, tj. prostora u kojima će se izučavati novi naraštaji. Kako je to bio vrlo kompleksan zahvat, cijela konstrukcija organizacije se morala nanovo definirati, pod čime mislimo na kompletno formiranje ispočetka. Morala je prvenstveno pronaći osobu koja će to sve osmisliti i provesti, a najadekvatniji za to bio je redovnik Johann Ignaz von Felbiger. Budući da je zbog svoje kreativnosti i sposobnosti uspijevaao u svojim naumima, postao je vrlo poznat po reformi školstva, stoga se i sama obrazovna metoda nazvala po njemu. Zbog niza uspjeha u provedbi reforme, država mu je htjela dodijeliti izrazito veliku zahvalu tako što ga je imenovala vrhovnim ravnateljem škola.⁸³

Opći školski red nije se odnosio na hrvatske i ugarske zemlje iako je hrvatski teritorij tada bio pod Habsburgovcima, ali se i na tom prostoru težilo uspostaviti organizirani školski sustav. U glavnom gradu Beču, kao i u ostalim zemljama Monarhije, obrazovno stanje bilo je loše. Neki od razloga koji su doveli do reformi Marije Terezije bili su izraziti manjak učenika u školama koje su već postojale (Beč - manje od 25%), te nedostatak samih ustanova (ostali dijelovi Monarhije).⁸⁴ Svećenik je vodio pučke osnovne škole. Zbog ukidanja isusovačkog reda kao istaknutih nositelja obrazovanja u srednjim školama, ostali redovnici pozivaju se na učiteljsko zvanje. Tijekom tog vremena, Ugarska se razdjelila na šest okružja, dok su sedmi okrug dijelile Hrvatska i Slavonija. Za svaki okrug trebala je postojati akademija i glavna gimnazija

⁸³ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Od 31. listopada 1888. do danas svezak IX.*, Zagreb, 1910., str. 366.

⁸⁴ Isto. str. 372.

te za njih ravnatelj (mjesni ili okružni). U tadašnjem školstvu vidimo da je postojala hijerarhija jer se vrhovni ravnatelji spominju kao nadležni okružnim ili mjesnim ravnateljima.⁸⁵

Kao što je već navedeno, Opći školski red odnosio se isključivo na austrijske i češke zemlje i na područje Vojne krajine te se sastojao od dva dijela, a istaknuto je da je odgoj dječaka i djevojčica najsigurniji temelj općeg blagostanja naroda. U drugom dijelu naglašeno je da svi ljudi tijekom svog kasnijeg života ovise o pravilnom odgoju i upravljanju pa je potrebno otkloniti mrak neznanja uz pomoć dobro organiziranih obrazovnih institucija i svima pružiti odgovarajuće informacije. U vojnim graničnim područjima, uvođenje Općeg školskog reda dovelo je do organizacije normalnih i matičnih škola te uspostave načina poučavanja po reguliranoj metodi.⁸⁶

5.2. Ratio educationis

U vrijeme vladavine Marije Terezije uspostavljena je i objavljena naredba na latinskom jeziku pod nazivom *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. (Slika 3)⁸⁷ Ratio educationis smatra se odredbom koja je prvi puta u hrvatskim zemljama iscrpno regulirala obrazovni sustav u svim njegovim aspektima: ustroju, financiranju, sadržaju i praktičnoj provedbi. Kroz uredbu se vide ideje prosvjetiteljstva i misao vladara da je on zadužen za obrazovanje svog naroda.⁸⁸

Navedeni dokument sastavili su službenici dvora Josip barun Urmeny i Daniel Tersztjanski. Ova naredba bila je prilagođena Hrvatskoj i Ugarskoj, jer tamošnji staleži nisu htjeli prihvatiti Opći školski red zbog širenja germanizacije. Navedeni školski sustav nije u cijelosti bio prihvaćen, osobito zbog zanemarivanja materinjeg (mađarskog, odnosno hrvatskog jezika) jer se nastava odvijala na njemačkom jeziku, također gradivo se nije obrađivalo logičnim redoslijedom, no izuzev navedenih činjenica, *Ratio educationis* se ipak provodio na području Banske Hrvatske i Ugarske.⁸⁹

⁸⁵ Isto, str. 467.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Dragutin Franković [et al.], *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., str. 61-62.

⁸⁸ Horbec – Matasović - Švoger (ur.). *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I.: Zakonodavni okvir*, str. 20.

⁸⁹ Franković [et al.], *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 61-62.

Prema navedenoj odredbi, obrazovnim sustavom u Zemljama Krune sv. Stjepana rukovodio je kralj uz pomoć Ugarskog namjesničkog vijeća za Ugarsku, odnosno Hrvatskog kraljevskog vijeća za Hrvatsku i Slavoniju. U oba državna tijela vlasti imenovano je školsko povjerenstvo s nakanom da jednom u sedam dana održava sjednice i debatira o školskim i ekonomskim pitanjima te da preko Hrvatskog kraljevskog vijeća prenosi donesene ideje kralju. Kraljevske odredbe dostavljane su kraljevskom ravnatelju školstva i Senatu Sveučilišta koji se nalazio u Mađarskoj. Čitava Ugarska bila je podijeljena na školska okružja, a na vrhu svakog okružja postavljen je vrhovni ravnatelj škola koji se brinuo da na čelu svake škole bude postavljen sposoban upravitelj. Također važnu funkciju su vršili i nadzornici, koji su bili zaduženi za imenovanje i postavljanje učitelja te za obilazak obrazovnih institucija.

Ustroj javnog školstva u Hrvatskoj prema odredbi *Ratio educationis*:

- a) Narodne škole (*scholae vernaculae seu nationale*) koje su se dijelile na četiri vrste: župne ili seoske (*scholae vernaculae paganae*) koje su se sastojale od jednogodišnjeg nastavnog plana koji je provodio jedan učitelj i jedan vjeroučitelj, zatim trgovišne (*scholae vernaculae oppidanae*) s dvogodišnjim nastavnim planom i dva učitelja, potom gradske (*scholae vernaculae urbanae*) s trogodišnjom nastavom i dva učitelja te primarne (*primariae scholae vernaculae*) koje su vršile funkciju naobrazbe učitelja.
- b) Latinske ili gramatičke škole (*scholae latinae seu grammaticae*) sastojale su se od tri razreda i smatrale su se nižim gimnazijama. Latinske škole bile su uređene na način da im je glavni cilj učenje latinskog jezika zbog mogućnosti daljnjeg obrazovanja. Osim latinskog koji je bio najzastupljeniji, u ovim se školama podučavao vjeronauk, krasopis, aritmetika, prirodopis, povijest te predmet koji se nazivao umijeće ispravnog i sređenog mišljenja. U latinskim školama postojali su i izborni predmeti : grčki jezik, geometrija, prirodno i domaće pravo (za one koji nisu imali u planu daljnju naobrazbu nakon završetka gramatičke škole).
- c) Gimnazije su se dijelile na glavne (*archigymnasia*) i obične (*gymnasia*), one se nisu razlikovale po nastavnom planu i programu već po mjestu (glavne gimnazije nalazile su se u mjestu sjedišta akademija). Obrazovanje u gimnazijama trajalo je dvije godine, a učenici su bili podučavani iz predmeta kao što su: aritmetika, vjeronauk, latinski, prirodopis, povijest, zemljopis, prirodno

pravo i uvod u poznavanje domaćih običaja. Također, u gimnazijama je kao i u gramatičkim školama postojao raspon izbornih predmeta, podučavalo se iz grčkog jezika, eksperimentalne fizike, kolegija javnih novosti i poetike.

- d) Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu sastavljena je bila od tri fakulteta : teologija, filozofija i pravo, te je zapošljavala 19 učitelja.

Ratio educationis je odredba koja se i u današnje vrijeme smatra relativno modernom jer je provodila jednakost svih nacionalnosti i vjeroispovijesti. Također se navodilo kako se učenici drugih vjera ne smiju prisiljavati na prelazak na rimokatoličku vjeru i prilikom poučavanja vjeronauka učenici ostalih vjeroispovijesti imali su opravdan izostanak sa sata. Poučavanje vjeronauka bilo je od iznimne važnosti i provodilo se u svim sferama školstva od početnih razreda pa sve do sveučilišta. Smatralo se da usvajanjem znanja iz vjeronauka učenik gradi svoj karakter, samosvijest, empatiju, toleranciju, čestitost i dr.

Ratio educationis davao je veliki značaj učenju i usavršavanju narodnih jezika, postojali su dvojezični udžbenici te je bilo od iznimne važnosti i po preporuci učenje drugih narodnih jezika koji su se koristili u Monarhiji. U odredbi se da iščitati modernost u stavu spram učenja narodnih jezika. Obavezno je bilo učenje njemačkog jezika, ne zato što je to bio jezik Bečkog dvora, već zato što je njemački služio kao komunikacijsko sredstvo u poslovnim sferama. Poznavanje njemačkog jezika bilo je od iznimne koristi u znanosti i gospodarstvu, važno je za napomenuti da je to bio jezik na kojem su napisani najmoderniji i najobuhvatniji udžbenici za moderne predmete kao što su prirodne i tehničke znanosti, financije, trgovina i dr.

Dalo bi se zaključiti da je njemački jezik omogućavao komunikaciju i sporazumijevanje u poslovnim odnosima među stanovništvom. Ratio educationis, osim školskog programa i ideja o odgoju djece, propisivao je i provođenje nove didaktičke metode poučavanja. Težilo se ka tome da učenici što više uče s razumijevanjem, iako je još uvijek bilo zastupljeno i učenje gradiva napamet. Primjer učenja s razumijevanjem bilo bi pisanje i prepričavanje sastavaka, te memoriranje popisa riječi iz određenog jezika. Odredbom je bio propisan i tjelesni odgoj, no on je služio isključivo kao nagrada za savladano gradivo. Kroz odredbu vidljivo je da se veliki angažman očekivao i od učitelja, smatralo se da su učitelji ogledalo svojih učenika i da moraju biti kvalitetno obrazovani, a naravno i za to dobro plaćeni. Učitelji su redovito dobivali povišice koje su bile rangirane po broju godina obnašanja službe. Ukoliko bi došlo do

smrti učitelja, njihove žene i djeca bili su zbrinuti, a ako bi se pojavio slučaj smrti u obitelji učenika, učitelj se trebao nastaviti brinuti o njegovom angažmanu u školi te ponašanju i zdravlju.

Gledajući s današnjeg stajališta Ratio Educationis uz sve svoje vrline ima i nekoliko mana, stoga ga ne možemo smatrati modernim u punom smislu riječi. Odredba se nije zalagala u potpunosti za obrazovanje djevojčica, osim u narodnim školama gdje su se učile samo osnovne stvari. Isto tako, odredba ne propisuje obavezno školovanje, to će se tek uvesti 1788. dolaskom na vlast Josipa II. (1780.-1790.) Ratio educationis smatra se vrijednim spomenikom povijesti školstva u hrvatskim zemljama, prvenstveno iz razloga što je bio potaknut prosvjetiteljskim idejama koje su preteča današnjeg sustava obrazovanja. Valja spomenuti da su, osim učitelja, obrazovni proces provodili svećenici i laici u manjim sredinama. Oni su bili imenovani od strane magistrata i vlastelina. Ključni elementi koji su za škole unutar Habsburške Monarhije postavili Opći školski red iz 1774. i Ratio educationis iz 1777. ostavili su svoj trag u procesu modernizacije javnog školstva te je njima učvršćeno pravo države na organizaciju i kontrolu obrazovanja mladih, ali i obaveza države za pružanje mogućnosti obrazovanja, a time je i obaveza svakog građana bila da se školuje te donekle predstavljaju osnovicu modernog školstva, temelj školstva s kojim smo upoznati danas.⁹⁰

Također, u spomenutom procesu neizostavne su i reforme habsburških prosvjetitelja Josipa II., Leopolda II i Franje II. koji su se vodili postulatom ustrojenim u vrijeme Marije Terezije. Uz sve navedeno, Josip II. istaknuo se svojim zalaganjem za dostupnost obrazovanja svim građanima Monarhije, uvodeći stroge kazne za roditelje koji svoju djecu nisu slali u školi. Školski sustav je kroz godine nadograđivan novim načinima i metodama poučavanja. Kroz godine izdano je nekoliko zahtjeva za reformiranje školstva, tako je godine 1806. uz dodatne nadopune nastala zbirka propisa u Beču pod naslovom Politički ustroj njemačkih škola (*Politische Verfassung der deutschen Schulen*) koja je zaživjela u Austriji sve do 1869. kao koncept osnovnoškolskog obrazovanja. Zbirka se sastojala od devet izdanja koja su kroz godine nadopunjavanja novim idejama i metodama.⁹¹

⁹⁰ Horbec – Švoger, „Školstvo kao politicum“, str. 13-18.

⁹¹ Horbec – Matasović - Švoger, „Zakonodavni okvir stvaranja modernoga školstva u Hrvatskoj (18. i 19. stoljeće)“, str. 8.

RATIO
EDUCATIONIS
TOTIUSQUE
REI LITERARIÆ
RER
REGNUM HUNGARIÆ
ET
PROVINCIAS
EIDEM ADNEXAS.

TOMUS I.

VINDOBONÆ.
TYPIS JOAN. THOM. NOB. DE TRATTNERN.
SAC. C. ES. REG. MAJ. TYPOGR. ET BIBL.
MDCCLXXVII.

Slika 3: Ratio educationis, naslovnica

6. Reforme u Hrvata

Politika dvora je bila centralističkog i apsolutističkog uređenja u svim zemljama pod habsburškom vlasti, pa tako i na hrvatskom području. Baltazar Adam Krčelić koji je ujedno bio i pristaša Marije Terezije izradio je prijedlog reformi za hrvatsko područje. Prioritetno se bavio uređenjem središnje vlade ne za sve pripadajuće zemlje pod habsburškom vlasti, već samo za Hrvatsku, no središnji dvor nije se slagao s njegovom idejom jer se pribojavao nezadovoljstva Mađara koji su to mogli protumačiti kao pokušaj odjeljivanja Hrvatske od Ugarske pod vodstvom Habsburške Monarhije.

Marija Terezija se osobito posvetila području Jadrana. U vrijeme cara Leopolda I.,⁹² Habsburška Monarhija nije uspjela vratiti ugarsko-hrvatsku vlast na teritorij Dubrovnika. Marija je težila prisvajanju Dubrovačke Republike zato što je zbog prijašnjih odnosa smatrala da polaže prava na nju, a Dubrovnik se vodio činjenicom da je on samostalna Republika koja je nekada davno bila dio Ugarskog kraljevstva. Vladarica nije htjela tako lako odustati od svojih ambicija, stoga joj je vlada Dubrovačke Republike, kako bi izbjegla mogući sukob, predala vrijedne relikvije, ostatke ruke i glave prvog ugarskog kralja, sv. Stjepana. Marija Terezija je cijenila gestu Dubrovnika prvenstveno iz vjerskih razloga, zato što je bila suštinski vjernik i samim time je primopredaja bila od iznimno velike važnosti, ali razlike u stavovima i dalje su se nastavile.⁹³

Kao što je već poznato, u vrijeme habsburškog gospodstva Rijeka je bila zasebna politička oblast u kojoj je u ime vladara upravljao kapetan. Godine 1670. zrinsko-frankopanska imanja su zaplijenjena, stoga je bečki dvor odlučio ustrojiti posebnu oblast, zvanu Austrijsko primorje, koje se protezalo od Gradeža i Trsta pa sve do Senja i Baga. Rijeka je uključivanjem u Austrijsko primorje dobila status slobodne luke od 1712. te je imala zasebnu i nezavisnu gradsku upravu. Rijeka je imala spomenuti status sve do 1776. kada je Marija Terezija na nagovor Josipa II. odlučila u interesu Vojne krajine iznova preustrojiti upravu nad gradom jer je postojala pretpostavka da područje Primorja propada.

Marija Terezija je kao što je već rečeno vratila Hrvatskoj primorje u interesu Vojne Krajine, ali joj je istovremeno uzela neke od crkvenih i velikaških posjeda s desne

⁹² Budak-Strecha-Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 103-104.

⁹³ Isto.

obale Kupe u korist Banske krajine, područje Petrinje i Gline. Vraćajući šire područje Rijeke sve do Kraljevice (Bakar, Bakarac i Kraljevica) Hrvatskoj, odnosno Severinskoj županiji, Marija Terezija nadala se da će Rijeka zadržati položaj slobodne luke zbog interesa prekomorske trgovine.⁹⁴ *...neka se grad i luka riječka, kao i ona bakarska imanja, koja iduć iz Karlovca put Rijeke, lete na desnoj strani Karlove ceste, (...), nadalje i sam grad Karlovac, koji se ima na slobodni kraljevski grad uzvisiti, neka se to sve opet neposredno pridruži hrvatskoj kraljevini; iz ovih pak strana, koje se imaju reinkorporirati, neka se ustroji nova županija i podloži, poput drugih županija, kraljevinskom hrvatskom vijeću...*⁹⁵ Kraljica je izdala Rijeci priznanje 23. travnja 1777. o samostalnosti unutar Ugarsko-hrvatske krune, kako bi prikazala stanje na obostrano zadovoljstvo. Usprkos tome, Mađari su smatrali kako je ta odluka podredila Rijeku neposredno Ugarskoj, isključivši je iz teritorija Hrvatskog kraljevstva.⁹⁶

6.1. Utjecaj reformi na Bansku Hrvatsku

Prilikom uspostavljanja mnogih reformi na razini Habsburške Monarhije, naravno da su i mnoge reforme nakon nekog vremenskog perioda počele s provođenjem na tlu Banske Hrvatske. U vrijeme vladavine Marije Terezije djelovale su tri županije: Varaždinska županija, Križevačka županija i Zagrebačka županija te su njima upravljali ban i sabor. Varaždinska županija razlikovala se od druge dvije županije, po tome što su imali najveći stupanj samostalnosti, a sve iz razloga što Monarhija nije imala velik utjecaj na tom području. U Varaždinu su župani dolazili na vlast putem krvnog srodstva odnosno po nasljednoj liniji, dok su u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji, župani birani prema podbanskoj časti.⁹⁷

Osnivanje Hrvatskog kraljevskog vijeća 1767. godine, smatra se najznačajnijom reformom uprave na području Banske Hrvatske. Hrvatsko kraljevsko vijeće imalo je rukovodstvenu snagu u gospodarskim, vojnim i političkim interesima te se stoga može smatrati svojevrsnom autonomnom hrvatskom vladom. Osnivanjem

⁹⁴ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata*, Split, 2004., str. 348.

⁹⁵ Budak-Strecha-Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 104.

⁹⁶ Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 349.

⁹⁷ Ivana Horbec, „Stvaranje jedne institucije prosvijećenog apsolutizma: Kraljevsko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799.*, Sv. 4., Stjenko Vranjican i Neven Jovanović (ur.), Zagreb, 2007., str. 91.

Hrvatskog kraljevskog vijeća, Hrvatskom saboru je umanjena važnost odnosno Hrvatski sabor je izgubio svoju upravnu funkciju te je smanjen broj saborskih zasjedanja. Vijeće koje je vladalo bilo je sastavljeno od pet savjetnika, dva tajnika i niza manjih činovnika, dok je na vrhu bio ban. Prilikom izbijanja požara u Varaždinu 1776. godine, dolazi do problematike smještaja odnosno lokacije samog sabora i mjesta zasjedanja, sabor se premješta na područje Zagreba.⁹⁸

Iako se u Monarhiji odvijala praksa aktivnog sudjelovanja plemstva u poreznim obvezama, Hrvatska se vodila potpuno drugačijom politikom. Primjer toga bio je vidljiv u djelovanju sabora, gdje se on smatrao središnjom ustanovom porezne uprave. Budući da prikupljeni porez nije stizao u središnju blagajnu odnosno vojnu riznicu, on je se ustvari koristio za održavanje Banske krajine. Banskom diplomom 1750. godine utvrđeno je da tri hrvatske županije i kraljevski gradovi na godišnjoj razini moraju plaćati 40.000 forinti, koje će ići u vojnu blagajnu za potrebe podmirivanja vojnih troškova u Banskoj krajini. Kako je vrijeme odmicalo, tako su porezne reforme težile povećanju iznosa poreza te je zbog većeg nadzora poreznih resursa osnovano Hrvatsko kraljevsko vijeće. Godine 1770. odlučeno je da se porez podigne na 70.000 forinti godišnje te je potvrđeno kako Hrvatsko kraljevsko vijeće kontrolira fiskalnu upravu. Kada je vijeće ukinuto 1779. godine, njegov djelokrug u koji je spadalo i pitanje poreza, dodijeljen je Ugarskom kraljevskom namjesničkom vijeću čiji je rezultat bio gubljenje samostalne porezne uprave na području samostalne Banske Hrvatske.⁹⁹

Budući da je zdravstvo igralo veliki faktor u zadovoljstvu stanovništvu Monarhije, dakako da su se morale provesti i reforme u području zdravstva. Upravo ta briga rezultirala je zadovoljstvom puka, povećanjem nataliteta te pomakom prema idealu zdravih, obrazovanih i zadovoljnih građana. Građani su imali mogućnost osiguranja vlastite egzistencije, ali i naravno plaćanja poreza državi. Kako bi pobliže objasnili, mnoga istraživanja ukazuju na to da su bolest i siromaštvo dvije karike koje su usko povezane. Primjerice, siromašno stanovništvo zbog loših životnih uvjeta (prehrambenih i higijenskih) sklonije je bolesti te se to odnosi na povezanost zdravlja i sigurnosti, općega dobra i sreće stanovnika Monarhije.¹⁰⁰ Upravo je zbog toga vladarica odlučila da brigu o zdravstvu na području Banske Hrvatske preuzme

⁹⁸ Čoralić (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 13.

⁹⁹ Isto, str. 13-14.

¹⁰⁰ I.Horbec, *Prema modernoj državi, Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, Zagreb, 2018.,str.-226.

Hrvatsko kraljevsko vijeće, a Slavonska sanitarna komisija da preuzme brigu na području Slavonije.¹⁰¹

Gospodarski pomaci nisu se osjetili samo na razvijenijim područjima Monarhije nego i na području Hrvatske. Zadnja u nizu reformi koje je potrebno istaknuti bila je gospodarska reforma koja je uvelike doprinijela napretku životnih uvjeta unutar hrvatskih zemalja. Iako se tada još nije mogla uočiti značajna razlika u gospodarskoj politici na području Banske Hrvatske, primjetna je aktivnost Hrvatsko-slavonskog sabora koji se zalagao za ukidanje malta (zapreka na cestama),¹⁰² mlinova na Savi i Dravi, a sve radi umanjenja štete prilikom poplava koje su se dešavale na tom području. Uz to, Hrvatsko-slavonski sabor zalagao se za izgradnju više nasipa i brana kako bi se svakodnevne štete smanjile. Sabor je također 1753. godine iznio rješenje o izmjeri cesta kako bi se bolje rasporedila dužnost održavanja pravilnog prometa. Upravo takvi postupci ukazuju na planiranje državnih dužnosnika s ciljem pozitivnog pomaka gospodarstva Hrvatske. Iako su zalaganja hrvatskih zastupnika za promjene u gospodarstvu na tlu Hrvatske bila značajna, važno je napomenuti kako je najsnažnija mjera odnosno inicijativa ipak dolazila od Dvora i centralnih institucija.¹⁰³ Primjerice, kako bi povećala prosperitet države pomoću industrijskog sektora u Monarhiji, Marija Terezija je godine 1750. osnovala prvu tvornicu šećera u Rijeci.¹⁰⁴

Briga i zainteresiranost bečkog dvora za školske prilike osjetila se na lokalnoj razini, usporedno s češkim, hrvatskim i austrijskim zemljama. Kao što je i bila uobičajena praksa Habsburške Monarhije, dužnost naobrazbe u Vojnoj Krajini podnašali su svećenici, tako su primjerice članovi isusovačkog reda držali škole u Petrovaradinu, franjevci na području Slavonskog Broda, a pijaristi u Bjelovaru i Karlovcu.¹⁰⁵

Motiviralo se osnivanje njemačkih škola gdje se uz njemački podučavao i narodni jezik, radilo se na poduci pisanja, računanja, vjeronauka i vojne vježbe. Uz sve navedeno, poticala se i naobrazba za rukovođenje obrta i ostalih gospodarstvenih grana. Prema stavkama Općeg školskog reda, svaki stalež je imao posebnu vrstu obrazovanja koju mu je omogućavao osposobljeni učitelj. Učitelji su morali mijenjati

¹⁰¹ Čoralić (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 15

¹⁰² Isto, str. 16.

¹⁰³ I. Horbec, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, Zagreb, 2018., str. 170.

¹⁰⁴ Erich Zöllner, Therese Schüssel. *Povijest Austrije*, Zagreb, 1997., str. 214.

¹⁰⁵ Horbec – Švoger, „Školstvo kao politicum“, str. 13.

nekoliko škola kako bi savladali sve metode i načine rada. Školovanje je bilo besplatno, financiralo se putem javnih fondova i državnog proračuna, a udžbenici su stizali iz Beča. Bečki dvor nije brinuo samo o naobrazbi krajišnika, godine 1764. kraljica je zatražila informacije o stanju školstva u Varaždinu, a godinu nakon raspitivala se i o naobrazbi unutar Virovitičke županije. Ovo je dokaz da se habsburški dvor brinuo ne samo o naobrazbi Vojne krajine, već i o naobrazbi civilne Hrvatske i Slavonije. Nešto kasnije, poteže se pitanje školstva u Banskoj Hrvatskoj, točnije rečeno godine 1767. osnutkom Hrvatskog kraljevskog vijeća. Vijeće je dobilo uputu za rad u kojoj se striktno navodi da mora voditi brigu o odgoju i obrazovanju mladih. Nekoliko mjeseci nakon ove upute, počela su pristizati izvješća u kojima se navodi kako je najveći problem nedostatak učitelja i objekata u kojima bi se trebalo provoditi školovanje. Bečki dvor je tada imao ograničena financijska sredstva, stoga je carica poticala vlasteline da sami osnivaju pučke škole, a iste je godine napravljen regularni popis škola. Vijeće je imalo obavezu kraljici na godišnjoj bazi slati izvješća o radu škola i gimnazija, također je bilo zaduženo kontrolirati rad profesora i provođenje nastavnog procesa te slati vlastite osvrte.¹⁰⁶

Što se tiče obrazovanja u većem dijelu Istre i Dalmaciji, moramo imati na umu da ti prostori u 18. st. nisu bili pod jurisdikcijom dinastije Habsburg pa Marija Terezija nije polagala prava na reformiranje tog područja. Odnosno, Republika Venecija je imala vlast nad Istrom i Dalmacijom, a nakon njenog ukidanja, tim područjima zavladao je, nakon kratkotrajnog perioda tzv. Prve austrijske uprave, Francuska. Obrazovna reforma Marije Terezije također ne vrijedi ni za Dubrovačku Republiku jer je ona bila neovisna država.¹⁰⁷

Grad Zagreb počeo se izuzetno razvijati nakon seljenja uprave Hrvatskog sabora iz Varaždina. Nakon požara u Varaždinu, u Zagreb su preseljene sve važne državne institucije (visoka uprava, sudske i školske ustanove). Zagreb je također zahvaljujući Mariji Tereziji i Josipu II. doživio preporod u pogledu obrazovnog djelovanja. U 18. stoljeću sve se više mladića i djevojaka počelo školovati, raslo je zanimanje za učiteljskom profesijom. U svega nekoliko godina povećao se broj učenika sa 600 na 900, što su za to vrijeme jako velike brojke. Gradec uz to što je bio zadužen za trgovinu smatrao se središtem društvenog života. Što je više vrijeme odmicalo i što su više reforme Marije Terezije dobivale na značaju, grad Zagreb je uspješnije rastao.

¹⁰⁶ Isto, str. 13-18.

¹⁰⁷ Isto, str. 23.

Počeo se javljati veliki interes kod stranih trgovaca za asimilacijom na području Zagreba.¹⁰⁸

Annuae ili Historija, djelo Baltazara Adama Krčelića govori o utjecaju prosvjetiteljskih ideja na području Hrvatske, točnije Zagreba.¹⁰⁹ Krčelić u svome djelu djelomično opisuje i život u Slavoniji te navodi kako je bila sastavljena od tri županije (Požeške, Virovitičke i Srijemske). Najviše značaja dao je opisivanju tadašnjeg života u Zagrebu. Zagreb je u Krčelićevo doba brojio četiri tisuće stanovnika te je bio upravno podijeljen na Kaptol, Gradec te biskupsku jurisdikciju. Poznato je da su od davnina postojale određene vrste nesuglasica između Kaptola i Gradeca, što se naravno održalo i u Krčelićevo vrijeme. Bitno je za spomenuti da, iako su nesuglasice bile prisutne, rješavale su se bez sukoba, agresivnih napada i onoga što ih je u prošlim stoljećima karakteriziralo. Sve nesuglasice koje su se događale u to vrijeme bilo od strane seljaka ili moćnika rješavale su se pravnim putem, uz suglasnost habsburškog dvora. Zagreb je bio grad koji je bio usmjeren na trgovinu i gospodarstvo, te djelatnosti su bile najzastupljenije u današnjoj staroj jezgri Gradeca, dok je s druge strane Kaptol služio kao sjedište biskupije. Na Kaptolu su se održavale vjerske svečanosti, manifestacije, kulturni događaji, ceremonije itd. što je pogodovalo kulturnom i vjerskom napretku grada.¹¹⁰

Baltazar Adam Krčelić bio je hrvatski prosvjetitelj, teolog, povjesničar i pravnik. Rodio se nedaleko od Zaprešića, a školovanje je započeo u Zagrebu u isusovačkoj gimnaziji. Nakon šest godina školovanja prelazi u sjemenište. U djelu *Annuae* postoji zapis gdje objašnjava dvoumljenje u pogledu budućeg zvanja:¹¹¹

Mnogo sam se tada naime kolebao, koje bih zvanje odabrao. Kako nisam poznavao ono, što sam birao, i kako mi je nedostajalo sposobnosti rasuđivanja, kolebao sam se u neizvjesnosti, da li da odaberem djelatn život u staležu svjetovnog svećenstva ili u isusovačkom (pustinjački me naime život brojnih asketa nije privlačio zbog toga, jer se čini, da oni žive samo za sebe), desilo mi se, da sam u priviđenjima, koja se javljaju u snu, ugledao pojavu i lik Ksavera onakav, kakav sam vidio naslikan u crkvama, i uz njega mnogo svećenika, i to svjetovnih, prezbitera, koji su mene,

¹⁰⁸ Drago Roksandić, „Grad i njegovi građani”, *Povijest grada Zagreba*, ur. Ivo Goldstein - Slavko Goldstein, Zagreb, 2012. Str. 210-214.

¹⁰⁹ Ivan Kosić, *Baltazar Adam Krčelić u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U povodu 300. obljetnice rođenja*, Zagreb, 2016., str. 9.

¹¹⁰ Roksandić, „Grad i njegovi građani”, str. 202.

¹¹¹ Kosić, *Baltazar Adam Krčelić u Zbirci rukopisa i starih knjiga NSK*, str. 9.

odjevena u kleričko odjelo, na neobičan način mučili.(....) Tako sam ja iz ljubavi prema mučeništvu i stradanju ostao kao gojenac u svećeničkom staležu.

Krčelić je završio studij filozofije u Beču pod pokroviteljstvom zagrebačkog Kaptola, a teologiju, crkveno i građansko pravo na Ugarsko-ilirskom kolegiju u Bologni. Kroz život se služio latinskim, francuskim i talijanskim jezikom. Kada se vratio u domovinu, služio je kao kapelan u župi sv. Martina pod Okićem i župnik u mjestu pored Siska, gdje je ostao zapamćen zbog brige o mještanima zahvaćenim kugom. Zbog njegove nesebičnosti i angažmana, kraljica Marija Terezija imenuje ga opatom Sv. Petra i Pavla de Kacs u Egerskoj biskupiji. Također, Krčelić je proglašen od ostrane Marije Terezije apostolskim protonotarem 1749. godine.¹¹² Od godine 1745. u zagrebačkom sjemeništu djelovao je kao upravitelj, što je podrazumijevalo službu vođenja kolegija i predavanja u sjemeništu. Predavao je poeziju i retoriku. Kako je bio školovani crkveni povjesničar i pravnik, sudjelovao je u sudskom procesu između pape Benedikta XIV. i kraljice Marije Terezije, o dodjeljivanju crkvenih povlastica. Godine 1754. napisao je raspravu o granicama Kranjske, Štajerske i Hrvatske, isto tako bio je zadužen od habsburške kraljice da vodi popis stanovništva u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji. Tijekom života zalagao se za reformiranje školstva, političke uprave, vojske, te gospodarstva sjeverne Hrvatske. Donio je veliki doprinos hrvatskom društvu, uz sve navedeno, i u polju književnosti. Umire 1788. u Zagrebu.¹¹³

Najvažnije i najznačajnije Krčelićevo djelo je *Annuae sive Historia*, punim naslovom *Annuae sive Historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767.) ad posteritatis notitiam*, u prijevodu *Annuae ili povijest od uključivo 1748. godine i sljedećih (do 1767) na znanje potomstvu*. Danas se njegovo djelo smatra važnim pokazateljem društveno-političke slike 18. stoljeća jer govori o događanjima u Zagrebu i Hrvatskoj koja su usko vezana uz društveni, politički, vjerski i Krčelićev osobni život u razdoblju pisanja djela.

U sklopu djela, na posljednjim stranicama nalaze se *Additamenta*, odnosno *Dodaci*.¹¹⁴ Navedeni Dodaci sačinjavaju detaljan prikaz utjecajnih ljudi s političke scene u razdoblju od 1748.-1767. Smatra se da je *Additamenta* Krčelić napisao u podmakloj dobi iz razloga što je rukopis bio neuredan i teško čitljiv. Važno je istaknuti

¹¹² Shek Brnardić, Teodora, „Krčelić, Baltazar Adam“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8, Zagreb, 2013., mrežno izdanje URL: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10963> (2022-11-23)

¹¹³ Kosić, *Baltazar Adam Krčelić u Zbirci rukopisa i starih knjiga NSK*, str. 9.-13.

¹¹⁴ Baltazar Adam Krčelić, *Additamenta ad Annuas, versio electronica*, CroALa. URL: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/select.pl?croala.360>, pristupljeno 17. studenoga 2022.

da je Krčelić u svojim *Dodacima* najveći prostor posvetio životu triju biskupa (Juraj Branjug, Franjo Ksaver Klobušicki i Franjo Thauszy). Krčelić opisuje zašto je u svom djelu *Annuae* posvetio zadnjih dvadeset stranica spomenutim biskupima.

*Cum episcopi non solum sibi ipsis vivere debeant sed et aliis, tanquam sal saliens et lucerna ardens et lucens, rectum est: ut qui in vivis exemplum aliis esse debent, post eorum quoque mortem speculum maneant, in quod alii intueantur, quod per vitae actuumque illorum notitiam peroptime cognoscitur. Hinc cum Braniug Georgius episcopus et vere quidem, fuerit, fidelissime vitam, acta magni viri hujus refero, tanquam is, qui horum notitiam et ipse habui et ex aliis cognovi. Testorque deum, quod nil adulatorie scripturus sim, sed sincere universa descripturus et notaturus.*¹¹⁵

Navedeni tekst opisuje život biskupa te njihovo nesebično ponašanje prema svojim sljedbenicima. Krčelić navodi kako biskupi moraju živjeti ne samo za sebe nego i za druge, moraju biti primjer stanovništvu, odnosno ogledalo u koje se narod treba ogledati kroz svoje živote i djela. Iz tog razloga Krčelić im je posvetio zaseban dio u svom djelu. Krčelić također, navodi kako svjedoči Bogom da neće ništa laskavo pisati o biskupima, nego samo iskreno opisivati i bilježiti djela njihovog života.¹¹⁶ Važno je za spomenuti kako se Baltazar Adam Krčelić na početku *Additamentea* osobno obratio čitateljima s uputama i razlozima zbog kojih je napisao djelo.

*Majorum nostrorum arguimus negligentiam, quod suorum temporum historiam traditione nobis reliquerint condiscendam, attamen diligentia nostra crimen non expiamus, dum lamentamur verbis, scribendo negligimus. Ego posteritati consulturus fide integra, sinceritate debita annorum horum facta commemoro: lector iisdem fruire, viventi mortuoque fave. Et ante quam infra scripta legeris, si lubet inverso libro, post episcoporum trium acta ea, quae sequuntur, revolve.*¹¹⁷

(Tužimo se na nemar svojih predaka, što su nam za proučavanje povijesti svoga vremena ostavili samo predaju, a ipak taj njihov grijeh ne okajavamo svojom marljivošću, kada se samo riječima jadamo, a pisanje povijesti zanemarujemo. Želeći koristiti potomstvu, ja pripovijedam događaje ovih godina potpuno vjerno i s dužnom

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto.

iskrenošću. Čitatelju posluži se time i budi mi sklon, dok sam na životu i nakon moje smrti. No prije nego pročitaš ovo dalje, prevrni ako ti je po volji, knjigu i čitaj ono, što slijedi iza životopisa triju biskupa) (Annuae 535.)

Kao što je već rečeno, Krčelić je u svom djelu najveći naglasak stavio na život političkih ličnosti, opisao je njihove međusobne sukobe i odnose. Hrvatski filolog Veljko Gortan navodi kako je Krčelić imao mnoge neprijatelje i ljude koji se nisu slagali s njegovim mišljenjem i angažmanom. Najviše neprijatelja imao je iz političkih krugova i zagrebačkog Kaptola iz razloga što ih je javno prozvaao. Krčelić nije htio da se *Annuae* otvore javnosti prije njegove smrti, vjerojatno iz razloga što bi time ojačao već veliku netrpeljivost moćnika prema njemu. „Vita mea comite nec aperiendum hoc volo nec legendum: ideo illud meo Sigillo obsignavi.“ B. Kerselich (*Želim da se ovo ne otvara i ne čita za moga života: zato sam zapečatio svojim pečatom* B. Krčelić.) Nakon Krčelićeve smrti, postavilo se pitanje treba li otvoriti rukopis ili ga zapaliti iz razloga što je pun kritika i osuda prema uvažanim hrvatskim političarima. Nikola Škrlec, Krčelićev učenik uspio je spasiti i objaviti rukopis, no uvredljive dijelove dao je premazati crnilom. Djelo se sastoji od 562 stranice od kojih je 200 redaka premazano, stoga današnji čitatelji nemaju točan uvid u zbilju tadašnjice (Original rukopisa čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kojoj je posvetom uistinu Krčelić i ostavio ovo djelo).

118

Važno je još jednom naglasiti da je Baltazar Adam Krčelić posvetio svoj život naobrazbi u cilju otvaranja očiju narodu. Bio je velik pristaša ideja prosvjetiteljstva, osobno se slagao s Marijom Terezijom koja mu je kao što je već navedeno dala odliku i novu titulu. Pokušavao je razotkriti hrvatske političare koji su, prema njegovu mišljenju, radili štetu hrvatskom narodu. Iz tog razloga je i šteta što je dio njegovog cjeloživotnog djela cenzuriran. Kada bi se kroz njegovo i djelo Matije Antuna Reljkovića gledao cjelokupni korpus reformi na teritoriju Banske Hrvatske, dalo bi se uočiti da su na području Slavonije bile potrebnije. Uistinu su bile potrebne, ali u onom suštinskom djelu, dok je Zagreb vapiio od potrebe za mijenjanjem političke i upravne konfiguracije. Krčelić u djelu navodi i najistaknutije političke ličnosti toga doba, odnosno članove biskupskog dvora, Hrvate savjetnike kraljevske Ugarske dvorske kancelarije, vojničke časnike u Banskoj krajini, generale, prepošte, i brojne druge. Nisu ostale nespomenute niti plemićke ličnosti i njihove obitelji, pisci, banovi.

¹¹⁸ Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili historija. 1748-1767*, Zagreb, 1952., str. 626.

Kako je Krčelić obnašao funkcije zagrebačkog kanonika, podlektora sjemeništa u Zagrebu i prisjednika Banskog stola, ne čudi da je upravo najviše informacija donio s područja tadašnje Hrvatske, na kojem je prostoru djelovao, ali i sudjelovao u brojnim društveno-političkim događanjima. Želio je da njegovo djelo postane struktura povijesne građe u pogledu politike, gospodarstva, kulture, prosvjetiteljstva, centralizacije. U djelu se najviše ističe moć Marije Terezije i njezine reforme u svim poljima. Navodi se kako je njena vladavina imala velik utjecaj na hrvatsko područje, ali i na budućnost hrvatskoga naroda.

Annae su nastale u vrijeme centralizma Habsburške Monarhije na hrvatskom području. Krčelić je u djelu pisao najviše o vjerskim manifestacijama što nije čudno prvenstveno zbog njegove funkcije zagrebačkog kanonika. Postojali su i politički događaji na kojima su, za razliku od vjerskih, mogli sudjelovati samo odabrani pripadnici zagrebačke elite, ti događaji podrazumijevaju konferencije, sastanke, zasjedanja te bavljenje važnim političkim pitanjima. Društveno-politički događaji zabilježeni u djelu odnose se najviše na opisivanje dolaska carice u Zagreb te na sazive sabora i konferencija gdje su se donosile odluke i reforme vezane uz političku sliku Banske Hrvatske.¹¹⁹

Krčelić se ponajviše u svome djelu dotakao obrazovanja na području cijele Banske Hrvatske s naglaskom na Zagreb. Navodio je kako na području Banske Hrvatske nisu postojala Sveučilišta na kojima se ponajviše mladići, a i djevojke mogu školovati. Najviše učenih ljudi pohađalo je studije u Bologni (Ilirsko-ugarski kolegij) i na Hrvatskom kolegiju u Beču. Na Sveučilištima je bila najzastupljenija obrada gradiva iz latinskog jezika, teologije, prava i medicine. Također, važno je za napomenuti da je Zagreb posjedovao Isusovačku gimnaziju gdje prirodni predmeti kao što su matematika, fizika te društveni (povijest i geografija) nisu bili propisani u nastavi, već su djelovali u sklopu vjeronauka. Isto tako, privatno podučavanje je bilo striktno zabranjeno.¹²⁰

Baltazar Adam Krčelić u svom djelu iznosi podatke o obrazovanju tek za 1753. Iste te godine Marija Terezija izdala je odredbu kojom se u nastavi filozofija u školama mogla samo čitati, dok je pisanje filozofije bilo zabranjeno, a učiteljima je bilo dopušteno voditi se bilo za kojim autorom filozofom na predavanjima. Cilj tog doba u

¹¹⁹ Krčelić, *Additamenta ad Annuas*

¹²⁰ Teodora Shek Brnardić. *Svijet Baltazara Adama Krčelića : obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva/* Zagreb, 2009. Str. 32-33.

obrazovnom sustavu bio je izbaciti sofistiku (filozofska škola koja vrši djelovanje u klasično doba starogrčke kulture). Krčelić na izbacivanje sofistike gleda s podrugivanjem te u djelu navodi kako obrazovni sustav ne funkcionira iz razloga što su učitelji i službenici neobrazovani, nadovezujući se na to da bi se prvo trebali upoznati sa sofistikom kako bi mogli prenositi svoje znanje na učenike. Također, u djelu je vidljivo kako Krčelić proziva i osuđuje zastarjele didaktičke metode i navodi kako provedba o ukidanju sofistike neće zaživjeti. Ujedno komentira kako su prvi učitelji trebali biti akademici iz Italije i Francuske te bi tek tada zaživjela kvalitetna provedba reforme školstva, a ovako uz neadekvatan obrazovni kadar smatra da se neće dogoditi veći pomaci u sustavu obrazovanja;

*“Hoc unum si fecisset, ut primi magistri ex Italia, Gallia sint, res summa fuisset, sed magistris haec primo condiscipulis et discipulis optato carebit institutum effectum, quia iidem magistri ad olus et veteres caepas respiciunt et eruditionem ipsam ad sophistica trahunt”.*¹²¹

Krčelić je bio veliki pristaša i prijatelj Isusovačkog reda, no nije se slagao s njihovom mišlju o obrazovnom sistemu, stoga se u više navrata sukobio s njima. Isusovci također nisu prihvaćali Krčelićeve poglede u sferi obrazovanja, ponajviše jer je privatno predavao *eklektičku filozofiju* (stvaranje višestrukih teorija kako bi se došlo do zaključka). Isusovci su kritizirali privatne poduke jer su se sukobljavale s nastavom u školi koja se temeljila na *tomističkoj filozofiji* (teološko i filozofsko mišljenje koje potječe od Tome Akvinskog). Iz tog razloga Isusovački red optuživao je Krčelića za herezu.¹²²

*“Theses has ut vulgarunt ob typum Zagrabiae, ita rumore per eos sparso, me in Croatiam haeresim inducere meditari, plurimi in ea manserunt opinione. Jesuitae, nescio quo fine, theses has monachi Paulini, Xaverii Sabolich vocati, primi ad me tulere. Quas cum relegissem, vidi adeo confusum Sabolich, ut dubitarem.”*¹²³

Isusovci su bili uvjereni da Krčelić privatnim podučavanjem proziva i omalovažava isusovačke škole te nanosi štetu ugledu kolegija Theresianum. Najistaknutiji otvoreni sukob između Isusovačkog reda i Baltazara Adama Krčelića zbio

¹²¹ Krčelić, *Additamenta ad Annuas*

¹²² Krčelić, *Annuae ili historija. 1748-1767*, str. 122.

¹²³ Krčelić, *Additamenta ad Annuas*

se 1761. godine, kada je Krčelić ponudio pomoć u svladavanju gradiva filozofije Petru Sermageu (član hrvatske plemićke obitelji francuskog podrijetla) , kako bi lakše branio svoje tvrdnje i konstatacije u Zagrebu.

“Hujus filius, aequae Petrus, domi meae philosophicas institutiones accipiebat ex Heinneo, autore hactenus Croatis incognito, receptis a me notabilibus additionibus, proficiebatque insigniter. Ex prolegomenis philosophiae ac universa logica cum illi theses, assertiones, corollaria, postulata compilassem typisque vulgata fuissent, Jesuitae me ut publicum societatis hostem ideo considerabant, quod privatorum studiorum utilitate scholas me ipsorum palam damnare ejularent, collegium etiam Theresianum damnari videretur.”

Kako bi spriječili Krčelića u daljnjoj provedbi privatnih satova, Isusovci su odlučili obavijestiti oca mladog Petra. Otac je znao za situaciju te se osobno obratio za pomoć Mariji Tereziji ističući i naglašavajući razloge zbog kojih je sinu omogućio privatne poduke. Marija Terezija bila je svjesna situacije u obrazovnom sistemu i stoga je odobrila privatno podučavanje radi boljitka cjelokupnog korpusa školstva. Ovo možemo smatrati velikim poticajem reformi školstva ne samo na području Hrvatske, već i u cijeloj Habsburškoj Monarhiji.

“Idem comes filium suum Petrum Joannem Nepomucenum, ex collegio Theresiano extractum, mihi tradidit in philosophicis excolendum. implacabili Jesuitarum odio. Quod ut impediatur, dicebant: reginae eam esse mentem, ut semel Theresiani collegii convictor discere alibi nequeat. Scripsit genitor eatenus Majestati regiae, rationes subdens, ob quas necessitabatur filium recipere. Regina laudavit parentis zelum, et reformando Theresiano dedit operam.”¹²⁴

Kroz djelo Krčelić više puta navodi loše stanje u obrazovnom sektoru, ističe kako je u jednakoj mjeri bila zanemarena i opća i strukovna naobrazba te da se u školama učio samo latinski jezik.¹²⁵ Iz navedenih konstatacija može se uočiti da je na području čitave Habsburške Monarhije s naglaskom na Bansku Hrvatsku bila izuzetno

¹²⁴ Isto

¹²⁵ Isto.

loša organizacija i stanje školstva. Zahvaljujući reformskim zahvatima i zalaganju pojedinaca, obrazovni sustav diže se na zamjetno višu razinu.

Matija Antun Relković, hrvatski književnik, preporoditelj, gramatičar i prevoditelj. Rodio se 1732. u slavonskom selu Davor, a umire u Vinkovcima. Osnovnoškolsko obrazovanje primio je u franjevačkom samostanu nedaleko od Vinkovaca, a zatim odlazi u današnju Mađarsku gdje završava četiri razreda „niže gimnazije“. Nakon završetka srednjoškolskog obrazovanja, na nagovor oca koji je bio graničarski kapetan odlazi u pograničnu vojsku. Imao je dobar odnos s ocem, izvori čak navode kako mu je otac bio nepismen čovjek pa je Relković morao obavljati očeve poslovne dužnosti u administrativnom sektoru. Relković je nosio titulu vojnog kapetana i obavljao dužnost na svim područjima bivše Carevine. Sudjelovao je u Sedmogodišnjem ratu gdje nakon godinu dana pada u zarobljeništvo. Dane zarobljeništva proveo je u Frankfurtu u obitelji njemačkog intelektualca koji je posjedovao vlastitu knjižnicu. Relković je tmurne dane zatočeništva pretvorio u svjetlost prosvjetiteljstva. Kako se mogao koristiti knjižnicom čitao je djela francuskih i njemačkih prosvjetitelja te je sanjao da će te ideje provesti i u svojoj rodnoj Slavoniji. Sam dokaz koliko je vremena provodio čitajući i analizirajući dijela potkrepljuje činjenica da je u vrlo kratkom vremenu naučio francuski jezik. Kada se vratio u Slavoniju, dobio je titulu časnika koji djeluje na području Vojne krajine. Svoju službu obavljao je časno, no nikada nije bio suviše zainteresiran za vojni sektor. U slobodno vrijeme pisao je djela u prosvjetiteljskom duhu, u nadi da će osvijestiti slavonski narod. Suvladar Marije Terezije, a tada već nositelj Habsburške krune Josip II. u znak zahvale zbog Relkovićevog angažmana u vojnoj i književnoj djelatnosti odlikuje ga dodijelivši mu plemićki naslov von Ehrendorf.¹²⁶

Glavni cilj mu je bio da rodnu Slavoniju koliko-toliko uravnoteži s prosvjećenim europskim zemljama. Kritizirao je način života u Slavoniji, nije mu bila shvatljiva tolika ravnodušnost i stagnacija. Smatrao je da se Slavonija nakon odlaska Turaka i svih nedaća koje su išle uz ruku s njima treba posvetiti svojoj kulturi, gospodarstvu i naobrazbi. Obogatio je hrvatsku književnost svojim djelima, kroz njih osjećamo njegov vapaj za boljitak Slavonije u svim sferama djelovanja. Napisao je nekoliko djela, a najznačajnije je *Satir iliti divji čovik* u kojem se obraća neukim i zaostalim stanovnicima Slavonije uz pomoć fiktivnog lika Satira. Satir kritizira ponašanje Slavonaca, pokušava ih odmaknuti od ustaljenih turskih običaja i gurnuti u svijet prosvjetiteljstva. Relković

¹²⁶ „Relković, Matija Antun“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52390> str. 58.

navodi kako je njegovo najpoznatije djelo nastalo na temelju proživljenih događaja u Sedmogodišnjem ratu i zarobljeništvu.¹²⁷

Navedeno djelo je nastalo 1762., 60 godina nakon prestanka Osmanske vladavine u Slavoniji. Satir je pisan stihom od deset slogova i sastoji se od jedanaest pjevanja. Djelo je pisano arhaičnim slavonskim dijalektom kako bi se čitatelju dao što bolji uvid u tadašnji život na području Slavonije. Koncipirano je na način da se može i pjevno izlagati, Reljković je svakako računao da svojim epskim desetercem u spjevu neće naići na odbojnost kod najšireg čitateljstva, nije kao u ostalim djelima koristio teže književne oblike, kao npr. katrene u *Fabuli od mlinara i njegovog sina*. Želio je izborom deseterca postići dojam da se u djelu bitno osjeti kako se usredotočio na narodnu poeziju, no prilikom stilizacije teksta uvelike se odvojio od poezije. Djelo je isprepletено prosvjetiteljskim elementima koji su na područje Slavonije stigli iz Njemačke.

Također, uz njemačke, pojavljuju se i utjecaji francuskih prosvjetitelja na spomenutom području, stoga se za ovo djelo može kazati kako je ne samo književno djelo, već i kulturno-povijesni izvor. Reljković uvelike daje na značaju opisu nerazvijene Slavonije, gdje veliča njezinu ljepotu. Tema djela je ispravljanje krivih običaja i obrazaca ponašanja seljana Slavonije koji će pomoću prosvjetiteljskih ideja više cijeniti obrazovanje i odmaknuti se od primitivizma i konzervativizma.¹²⁸

Djelo započinje prikazom ljepote Slavonije: „Slavonijo, zemljo plemenita, vele ti si lipo uzorita, nakičena zelenim gorama, obaljana četirim vodama“. Također, pokazuje njenu geografsku blagodat upotpunjenu četirima rijekama „*Na priliku zemaljskog raja rike teku sa četiri kraja...*“.¹²⁹ Autor zatim nabraja glavne slavonske gradove i govori o imenu Slavonije kroz povijesne etape. Današnji Slavonci, isprva su nosili naziv Slovinci, zatim Slavinci, pa Iliri. Nakon dolaska Rimljana, promijenila je ime u Savska Panonija. Autor se i osobno obraća Slavoniji gdje navodi da je ona bila i ostala majka svim narodima koji su u njoj bivali te govori kako je Slavonija na spomen Ćirila i Metoda prihvatila kršćanski nauk.¹³⁰

Spominje se kako su Slavoniju svi željeli naseliti zbog njezine ljepote i plodnosti: „*Tako i tebe, Slavonijo moja, ukide se sva lipota tvoja jer dušmanin gledat ne mogaše*

¹²⁷ Frano Stojić. „Jezik hrvatskoga preporoditelja Relkovića i rječnik vojnih pojmova“, *Kroatologija*, vol. 8, br. 1-2, 2017, str. 218. <https://hrcak.srce.hr/204358> (pristupljeno 6. lipnja 2022)

¹²⁸ Josip Vončina, „Kačić i Reljković na razmeđu epoha“, u: Andrija Kačić-Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*: Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, (Priredio J. Vončina), Zagreb 1988., str. 54-59.

¹²⁹ Isto, str. 883.

¹³⁰ Isto, str. 887.

plodne zemlje, plemenite paše“ Opisuje zaposjedanja zemlje od strane Atila nakon kojeg je područje prisvojio osmanski vođa koji je naselio muslimane iz Azije, koji su uništili plodne vinograde i trsja koje je zasadio rimski vođa Probus.¹³¹ Kada je čitatelje upoznao s ljepotom i blagodatima zlatnih ravnica, Reljković se osvrće na doba njenog razaranja od strane Osmanlija i na doba restauracije i reformacije nakon istjerivanja neprijatelja: „Posli kako Turke iztiraste, Slavoniju opet naseliste“.¹³²

Također u djelu se opisuje „ograničenost“ tadašnjeg seljaštva koje je bilo nepismeno i koje nije ni pod koju cijenu željelo pristupiti sustavu obrazovanja. Reljković navodi kako mu je taj dio jasan, no navodi kako se kod njega javlja nerazumijevanje i određena vrsta ogorčenosti zbog pristupa seljaka prema naobrazbi njihove djece. Seljaci nisu željeli školovati svoju djecu, napose zabranjivali su im pohađanje škola ili sudjelovanje u bilo kakvim aktivnostima povezanim s obrazovanjem. Smatrali su da je to potpuno nepotrebno te da njihova djeca znaju gdje im je mjesto. Djevojčice su pomagale majkama oko kućanskih poslova, te su u slobodno vrijeme vezle, dok su dječaci pomagali očevima u poljoprivredi i građevini: „Osim toga, Slavonio moja, jedna ima još falinga tvoja, jer u tebi još ljudi imade koji dobro govorit ne znade.“ Ukazuje na to da je u Slavoniji bilo i „pametnih“ ljudi, no i oni su smatrali da je škola gubitak vremena koje bi se moglo utrošiti na korisne stvari koje će naposljetku donijeti kruh na stol: „Ti imadeš i pametnih ljudi, ali neće da se nitko trudi.“¹³³

Seljaci su od Turaka poprimili loše običaje, uveli su psovke u svoj žargon, počeli su zanemarivati higijenu i sve običaje koji su im usađeni od prije zaposjedanja Osmanlija: „Običaje lipe ostaviše, a poganske pomalo poprimiše“. Navodi kako su još uvijek prisutni običaji Turaka na širem području Slavonije.¹³⁴ Jedan od tih običaja je plesanje kola, koje je neizostavan dio i današnje tradicije Slavonije i Baranje. Kako je Sulejman naselio muslimane, džamije su zamijenile crkve, postepeno se uvodi harač te je došlo do miješanja domaćeg stanovništva s pridošlicama. Kako je došlo do miješanja stanovništva, domaći su uz sve navedeno poprimili i turcizme (primjerice: jok, vala, avlija, turšija, kapija i druge).¹³⁵

Autor u djelo uvodi mitološko biće pod imenom Satir, pomoću kojeg bez suzdržavanja može komentirati nedaće u kojima se Slavonija našla. Satir pokušava

¹³¹ Isto, str. 888.

¹³² Isto, str. 889.

¹³³ Isto, str. 891.

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

motivirati seljane da krenu proučavati pravopis, da čitaju i da teže nauku, te navodi kako iza svega toga mora stajati Svevišnji: „Drugačije i prez bogoljupstva vaše znanje ne valjade ništa. To upamti, moj dobri Slavonče, domorodče i dragi zemljače.”¹³⁶ U pjesmi pod nazivom „Satir kaže uzrok zašto u Slavoniji nejma skula“ govori se o odbijanju opismenjavanja od strane seljana, seljani su smatrali da se njihova djeca ne trebaju školovati jer nisu ni njihovi roditelji. Smatrali su da škola ništa dobro neće donijeti njihovom djetetu.

Kroz djelo se proteže nejasnoća, kako nakon odlaska Turaka i oslobađanja teritorija Slavonije i dalje postoji takvo ukalupljeno razmišljanje. Zašto jedan roditelj ne bi volio da njegovo dijete bude školovano i zbrinuto? Naravno, teško je iskorijeniti takvo razmišljanje, ali djelo navodi kako se uistinu težilo širenju obrazovnog sustava na sve sfere života: „Svi ne mogu biti zapovidnici, ni još manje svi bit redovnici, ali mogu svi bit poslenici i joštere pametni vojnici“. Djeca su se loše ponašala prema svojim roditeljima, osobito dječaci prema majkama, psovali su, bili su neukrotivi, čak su imali i agresivne napade i izljeve bijesa prema majkama i sestrama: „Takve li mu ti daješ nauke koji će ga dovesti na muke? A ni tebi neće biti dobro, to ti kažem ja, moj dragi pobro, jer valjade da ga dobru učiš i maleno jošter šibom mučiš da poštuje svoje roditelje i ostale drage prijatelje, pak da ljubi materinu ruku jet ga rodi podnašajući muku“.¹³⁷ Spominje se kako su i mladi i stari izgubili vezu s običajima, nedjeljom, danom Gospodnjim kada se trebala služiti misa i kada se vrijeme trebalo provoditi s obitelji, čitajući Riječ Božju. Seljani i njihova djeca provodili su vrijeme na ulicama plešući kolo i zabavljajući se. Autor se osobno obraćao i djevojkama koje opominje da trebaju čuvati djevičanstvo, govori im da se ugledaju na svete i da tako koračaju kroz život: „Zato velim i vami, divojke, zemljakinje i moje Slavonke: ne čuva se tako divičanstvo, a i vaše najveće bogatstvo“.¹³⁸

Navodi se kako su žene nakon odrađenog posla stale na ulicu i ogovarale koga su god vidjele, umjesto da su bile kod kuće sa svojom djecom i muževima. Kroz djelo se osjeća vapaj i težnja da se Slavonija vrati na staro ili da prihvati što joj drugi nude. Kako je vrijeme odmicalo tako se i stanje pogoršavalo, ljudi su postali mrzovoljniji, agresivniji, skloniji alkoholu. Muškarci su kućama dolazili u sitne sate pijani i agresivni,

¹³⁶ Isto, str. 893.

¹³⁷ Isto, str. 894.

¹³⁸ Isto, str. 897.

vičući na ostale ukućane kako nisu obavljani svi poslovi. Sve navedeno je dodatno poticalo nezadovoljstvo, što se odrazilo na sve sfere djelovanja tadašnje Slavonije.

Prilikom ženidbe mladenci nisu birali svoje partnere, već su ih za njih birali roditelji, što i nije toliko čudno za to vrijeme, ali dokaz da je svatko isključivo gledao na sebe proizlazi iz toga da su roditelji birali za sebe „prijatelje“ unatoč nezadovoljstvu mladenaca: „Da ti kažem, moj dobri Slavonče, koja ludost kad se ženi momče. Jer kada vi svog sina ženite, ne pitate niti mu velite je li njemu divojka u volji, hoće li živiti s njom u dobroj volji, neg tražite sebi prijatelja i prosite gdi je vami volja, pak se posli mladinci ne ljube, neg od zlobe i dušu izgube.“¹³⁹

Prestale su se, tvrdi Reljković, cijeniti sposobnosti, vrline i moralne vrijednosti, a stanovništvo je gledalo isključivo samo na sebe i tuđe financije. Djevojku za koju se smatralo da je za udaju, nije se pitalo je li ona dobra domaćica, hoće li biti dobra žena i majka već se gledalo na materijalnu imovinu njezinih roditelja. Slavonski svatovi su od davnina golemi, tako je bilo i u vrijeme Reljkovićevog Satira, siromašni ljudi si nisu mogli priuštiti svadbeno veselje jer je bilo preskupo, radilo se onoliko hrane koliko su mladenci mogu pojesti u godini dana i sukladno tome zvalo se ljude. Kao što je navedeno, siromašni nisu imali financijska sredstva za organiziranje svečanosti, te umjesto da su obred vjenčanja napravili u krugu najbližih ljudi, oni se zbog sramote nisu ni vjenčali. Kada su se svatovi napili, radili su razne nepodopštine. „Jer kada se svatovi opiju, oko kuće kokoške pobiju, mlogo puta baš i hranjenika, jer je kod njih tad sloboda nika. I ostale čine nepodobe, siromahu svu kuću porobe, ne pazeći ni što je sramota, nek ne znaju bar što je grihota.“¹⁴⁰

Pjesma „Čaranje i krivotvornost okolo vinčanja“ govori o davanju praznovjernih savjeta od strane seoskih starica mladoj. Takvi običaji su se zadržali još i danas, ulazak u crkvu desnom nogom i gaženje stopala mladoženje u korist sretnog braka. Autor se poziva na kršćanstvo navodeći da to nisu elementi kršćanskog nauka, da o takvim običajima nigdje ne piše u Bibliji: „Ženidba je sakrament sveti koga Isus baš glavom posveti kad je bio u Kani na piru, sa svatovi sidjaše u miru, tu bijaše i njegova mati, koja hoti pira darovati pa zamoli svog dragog sina da od vode njim načini vina.“ Navodi kako je to bogohuljenje i kako Isus Krist neće ući u kuću mladenaca koji takve običaje prakticiraju. „Al kako će načinjati vami kad ga nejma nigdi među vami? Jer on neće u kuću unići gdi se čara i vežu uzlići“. Majke su u to vrijeme učile kćeri praznovjernim

¹³⁹ Isto, str. 921.

¹⁴⁰ Isto, str. 921-924.

trikovima kako bi si time stvorile ljepši život, umjesto da su ih učile kako odgajati djecu i brinuti se o mužu. „Zašto tebe tvoja draga mati, kad ti pojde, nauči čarati? A ne kaza kako ćeš roditi i dičicu Bogu odgojiti; i ne kaza što će reć ženidba, koja l' od nje hasna i potriba.“¹⁴¹

Djelo je prožeto biblijskim elementima, poziva se na Edenski vrt i zbivanja koja su se u njemu dogodila. Uz to što žena mora biti podložna muškarcu i rađati u mukama zbog grijeha koji je napravila pojevši jabuku, muškarac isto tako mora biti vrijedan i razvijati svakakve radne navike i time doprinijeti svojoj obitelji, prvenstveno kako bi smanjio Adamov grijeh tjeranja iz raja. Mladoženja kada je živio u obiteljskoj kući dovoljno je bilo da pomaže ocu, sada kada stupi u brak on ima najveću ulogu, prehraniti svoju ženu i djecu. Spominje se kako je najvažnije da muškarac i žena budu složni jer su oni zaslužni za stvaranje nove obitelji i doma. Muškarac se ne smije ružno ophoditi prema svojoj ženi jer je i ona dio njega, nastala je iz njegovog rebra. Ako pljuje na nju pljuje i na sebe. Od žena se očekivalo obavljanje određenih aktivnosti te potpuna poslušnost „glavi kuće“, no ne smije se osjećati kao rob i kao predmet. „Ali kako ti ženu isprosiš, ta za brigu odmah i ositiš kako ćeš se na svitu hraniti i od zla svakakva braniti. Tako valja da se ženom staraš i u tugi šnjome razgovaraš. I joštere ustrpljenje imaš, drage volje dobro i zlo primaš. To ne valja da ti nju progoniš i nogama ko robinju gaziš, jere nije od nogu stvorena, da je od tebe uvik pogažena, nit od glave da se ne uzvisi svrhu tebe i još ne pobisi, neg od rebra, iz polak čovika, da ju štimaš jer ti je prilika“.¹⁴²

U djelu se spominje i izgled tadašnje slavonske kuće, građene od opeke i blata. Nisu imale podova, stoga je sve izgledalo izuzetno prljavo, prozori nisu imali stakla već su bili načinjeni od skupa vodoravnih greda, koje kada su bile zatvorene nisu puštale ni trunku svjetlosti pa su ih ljudi po cijele dane držali otvorenima. Kako su prozori bili otvoreni, sva se toplina ognjišta stopila s dvorištem. U kućama nije bilo namještaja, čak niti običnih panjeva na kojima se moglo sjediti. Ljudi su sjedili na podovima u turskom sjedu, što je još jedan pokazatelj prisutnosti turskih običaja na području Banske Hrvatske. Uz navedene, bilo je još i nedostataka vezanih uz gospodarstvo imanja. Seljaci su posjedovali mnoštvo životinja, no nisu mogli sve hraniti tako da, primjerice, kada je ponestalo napoja za svinje, svinjama su davali hranu od drugih životinja, recimo kokoši, stoga su te ostale životinje na kraju uginule od gladi. Autor se obraća seljacima da, ako nemaju sredstava za uzdržavanje životinja, neka kupe one

¹⁴¹ Isto, str. 926-927.

¹⁴² Isto, str. 928-932.

najpotrebnije i njih hrane, jer na kraju krajeva ispadne na isto. „Što će mlogo gdi ne ima žira i gdi čovik svoju hranu dira? Što je fajda, što svinje namiče, kada hranu iz žitnice smiče?“

Postojali su još mnogi nedostaci koje ni sam autor nije uspio dovoljno obraditi. Na primjer, seljaci su živjeli u trošnim nehigijenskim kućama koje su se sastojale od jedne sobe, smočnice i poljskog zahoda. U jednoj sobi odvijao se cjeloživotni tijek, na istom mjestu se rađalo, umiralo, jelo, pilo, spavalo. Kada se netko razbolio, u ovom slučaju autor ističe maleno dijete, njega je trebalo preseliti u neku drugu prostoriju kako bi se odmorilo i kako ne bi zarazilo ostale ukućane. Kao što je već rečeno, to nije bilo moguće zbog konstrukcija tadašnjih kuća.¹⁴³

U drugom dijelu spominje se poboljšanje načina života te se odaje zahvala Mariji Tereziji i njezinom suvladaru Josipu II. Slavonac se u prvom odlomku drugog dijela obratio Satiru i kazao mu da su uvjeti sada bliže dostojnom životu čovjeka. U kućama se sada mogu pronaći namještaj i stakleni prozori. Više se radi na higijeni prostora, više se općenito pridaje značaja boljitku u svim sferama: „Ti me onda mlogočim ukori i štošta mi dosta prigovori: da mi kuća ništa ne valjade, i da u njoj ništa ne imade, i da mi se čak kroz brvna vidi kako starac u zapečku sidi i ostale štokakve mahane ti mi najde, ke nisu malane. (...) Dojdi sada, pak da ti ukažem moju kuću - ne reci da lažem jer ja sada, fala budi Bogu, imam kuću, živim kako mogu.“¹⁴⁴ Djeca su počela ići u škole, a djevojčice su u slobodno vrijeme kako u školi tako i kući učile vesti: „Sada dajem ja u skulu dicu i joštere moju divičicu da se uči košulje sašivat, kruh peć, plesti, jilo zgotovljivat, da kad bude jednoč zaručnica, neka bude dobra kućanica.“¹⁴⁵

Također se spominje ljepota sela, gradnja infrastrukture, cesta, parkova, zaživjela je sadnja cvijeća, cijela Slavonija je ponovno disala punim plućima. „Da sad vidiš kakova su sela i kakva su sva čeljad vesela! Ti bi sam se u seb' začudio pak me ne bi nehatna kudilo, jer sva sela već u redu stoje, svaka kuća ima misto svoje, sve u redu i sve po numeri, ti to vidi pak mi ne zameri.“¹⁴⁶ Satir hvali Slavonca, no navodi kako još uvijek ima prostora za razvijanje.

Također, govori mu da se mora zahvaliti kraljici Tereziji i caru Josipu jer su oni najzaslužniji za obnovu Slavonije. Njihove prosvjetiteljske ideje napravile su velik pomak u odnosu na prethodne godine pod Osmanskom vlašću: „Mloge stvari kazuješ,

¹⁴³ Isto, str. 936-943.

¹⁴⁴ Isto, str. 944.

¹⁴⁵ Isto, str. 945.

¹⁴⁶ Isto.

Slavonče, međer si se poboljšao, momče, i mloge si stvari uredio odkad si sa mnom besidio. Al zafali svitloj cesarici Teresiji, i vašoj kraljici, i Josipu, velikom cesaru, na njihovom plemenitom daru, koji tebi sve na ruku daju, jerbo za te oni vrlo haju, i daju ti zabadjavad ovce, hate konje, a ne ištu novce“.¹⁴⁷ Satir govori Slavoncu kako mora početi prihvaćati dobre običaje donesene s habsburškog dvora, a maknuti i iskorijeniti staru tursku tradiciju. „Jer običaj od dvi vrste ima, koji valja, onaj se i prima“.¹⁴⁸

Satir kroz cijeli drugi dio djela napominje kako se trebaju poštovati habsburški običaji, kako su Habsburzi zaslužni za boljitak Slavonije i cijele Banske Hrvatske, kako se nikada ne bi uspjeli iskorijeniti turski običaji da nije bilo Marije Terezije i Josipa II. Zadaća Slavonca je da prihvati naume i ciljeve Marije Terezije. Habsburgovci su u Reljkovićevim očima, neovisno o svojim ciljevima, željeli boljitak Slavoniji. Također, Reljković navodi kako su Habsburzi htjeli da cijelu Bansku Hrvatsku prožme ideja prosvjetiteljstva, odnosno da vlada razum iz kojeg proizlazi želja i potreba za obrazovanjem. Habsburzi su na području Banske Hrvatske poticali razvoj znanosti i protivili se snažnom utjecaju crkve. Otvarali su osnovne i srednje škole, formirali su Sveučilišta, oduzimali su crkvi imovinu kako bi se u njihovim objektima mogao provoditi sustav obrazovanja.¹⁴⁹

6.2. Opći školski red u hrvatskim zemljama: organizacija obrazovanja na području Vojne Krajine

Život u Vojnoj Krajini bio je pod političkim, društvenim i prosvjetnim nadzorom Bečkog dvora. Zahtijevalo se da se u krajiškim školama odgoje vjerni podanici i sposobni vojnici koji bez pogovora služe carskoj vlasti. Najveći naglasak stavljaao se na glavne i normalne škole gdje se najviše pažnje pridavalo obrazovanju podoficira za službu u vojsci i službenika koji će djelovati u upravi te koji će vješto baratati njemačkim jezikom.¹⁵⁰

Prve škole u Vojnoj krajini bile su njemačke, djelomično financirane od strane Habsburške monarhije, a djelomično su ih financirali sami krajišnici. Više obrazovanje,

¹⁴⁷ Isto, str. 948.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Isto, str. 949-984.

¹⁵⁰ Franković [et al.], *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 64-68.

osobito za seoske mladiće, predstavljalo je moguću opasnost stoga su te škole pohađali sinovi moćnika (vojnika, trgovaca i bogatijih krajišnika), također valja naglasiti da se u Vojnoj Krajini nije obraćala pažnja na obrazovanje žena. Izdavanjem Općeg školskog reda 1774., na području Hrvatske osnovane su škole u Srijemu i Slavonskoj krajini (dio Vojne Krajine koji je pripadao Slavoniji), a manji broj škola uspostavljen je u zapadnim dijelovima Krajine. Krajiške škole isprva su nadgledali mjesni župnici, dok je nakon 1780. nadzor povjeren kapetanima. Kapetani kako bi vršili nadgledanje nad školama morali su proći određene vrste instrukcija i tečaja. U osnovnim školama najviše se posvetilo radu na čitanju i kaligrafskom pisanju. Isprva se učilo čitanje metodom slovkanja, a kasnije u drugoj školskoj godini radilo se i na pisanju. Učenici su za čitanje imali specijalne table, a nakon izvjesnog vremena uvedena je i glasovna metoda rada. Pisalo se perom od guske na crtama ispisanom papiru. Učenici su posjedovali čitanke koje su stizale iz Beča na njemačkom i hrvatskom jeziku. Što se tiče religijskih predmeta, na vjeronauku su se koristili katekizmi i Biblije koje su štampane samo na hrvatskom jeziku.¹⁵¹

Obrazovni sustav je i dalje zakidao žensku djecu. Žene su u prosjeku znale samo nekoliko molitvi, a rijetke su bile one koje su izuzev takvog režima znale čitati i pisati. Kada su otvorene posebne škole za žene, u njima se prvenstveno učio samo ručni rad. Na području današnjeg Karlovca i Bjelovara osnovane su prve hrvatske ženske škole. Učitelji u Krajini su većinom bili stranci, no kasnije je krajiška uprava slala svoje spremnije učitelje na specijalizaciju u Beč gdje su se oni upoznali s novim metodama rada i kada su se vratili, postali su instruktori drugim nastavnicima. Školski komisijski odbor organizirao je specijalne tečajeve za učitelje gdje su primali šturu upute. Godine 1805. dovoljno je bilo da se učitelj upozna sa sadržajem udžbenika te nakon je položenog ispita dobivao nastavničku titulu u trivijalnoj školi. Prema Školskom redu od 1805. školske komisije organizirale su uz normalne škole specijalne tečajeve za obrazovanje učitelja. U sklopu tih tečajeva polaznici bi primali skromne upute te bi upoznavali sadržaj čitanke i nakon položenog ispita stekli pravo na mjesto učitelja u trivijalnoj školi. Krajiška uprava fokusirala se i na daljnje obrazovanje učitelja, u tu svrhu izdavala je posebne instrukcije za učitelje i nadzornike, dok su nadzornici i sami održavali s učiteljima sastanke i savjetovanja, gdje su im davali upute za njihov nastavni rad i ujedno zadavali teme, koje su učitelji pismeno obrađivali. Iako su u to

¹⁵¹ Isto.

vrijeme krajiški učitelji primali neredovito i oskudno znanje, svojom marljivošću i savjesnim vršenjem dužnosti, nizali su dobre uspjehe.¹⁵²

U sklopu višeg obrazovanja odnosno srednjih škola postojale su latinske gimnazije. U tim školama osim latinskog težilo se naobrazbi zemljopisa, povijesti, logike, matematike, arhitekture, geometrije, ratne nauke. Stoga možemo zaključiti da su krajiške gimnazije bile uspostavljene prvenstveno u vojničke svrhe. Važno je za napomenuti da su nastavu u krajiškim gimnazijama provodili, uz svjetovnjake i svjetovne svećenike, redovnici (franjevci, pavlini i pijaristi). Uz navedenu latinsku školu, postojala je i nautička škola na području Senja. Geometrijske škole djelovale su u Bjelovaru i Vinkovcima, a smatrale su se obrtničkim školama koje su nakon 1811. pretvorene u prirodoslovno-matematičke škole. To su zapravo bile vojničke škole u kojima se pružalo obrazovanje iz predmeta kao što su matematika, zemljopis, krasopis, crtanje i pravopis. Navedene škole osnovane su u svim većim krajiškim mjestima.¹⁵³

Nakon 1852. ove su škole zamijenjene pukovnijskim školama. Djeca vojnika primala su vojnu izobrazbu u vojnim akademijama izvan Krajine. Važno je za spomenuti da je nakon 1792. uređena latinska škola u Vinkovcima gdje su se mogli školovati mladići koji su namjeravali stupiti u svećenički red. Ostale krajiške gimnazije nisu zadovoljavale u tom pogledu. Iz svega navedenog da se zaključiti da su škole na području Vojne krajine zaostajale po kvaliteti svog rada za školama u provincijama jer se prvenstveno težilo obuci vojnih časnika što je bilo razumljivo zbog samog strateškog položaja.¹⁵⁴

¹⁵² Isto, str. 64-68.

¹⁵³ Usp. Isto.

¹⁵⁴ Usp. Isto.

7. Nakon Marije Terezije: vladavina Josipa II. i kraj pr. apsolutizma

7.1. Josip II.

Godine 1780. kada je samostalno krenuo vladati donio je niz odredbi i reformi. Marija Terezija je kroz svoju dvadesetogodišnju vladavinu donosila stotinjak odredbi u godini, dok je u vrijeme Josipa II. njihov broj narastao na oko sedam stotina, čime je nadmašio sve svjetske vladare. Josip II. smatrao je da je jedini način njihove provedbe brzo djelovanje. Koliko se god trudio u izdavanju i provođenju patenata, nikada nije uspio u stvarnosti realizirati toliko odredba kao njegova majka. Cilj mu je bio stvoriti jedinstvenu i centralističku državu s jakom središnjom vlasti u kojoj bi odredbe i zakoni vrijedili za sve građane.¹⁵⁵

Razlika u vladavini Marije Terezije i Josipa II. jest u tome što Marija Terezija nije istinski vjerovala u ideje prosvjećenog apsolutizma, ona ih je provodila zahvaljujući savjetima njezinih suradnika, dok je Josip II. žustro vjerovao u promjenu i poboljšanje života u Monarhiji. Josipu II. je bilo stalo do njegovih podanika u tolikoj mjeri da je tijekom zajedničkog vladanja često bio odsutan zbog puta po Monarhiji gdje je razgovarao sa stanovništvom i uviđao prijeko potrebne stvari koje treba promijeniti radi boljitka cijele države. Josip II. je težio ka tome da svijet napravi ljepšim mjestom, osnovao je bolnice, ubožnice, javne parkove, škole, sveučilišta, mnogo je vremena odvajao za razgovor sa svojim podanicima. Iako je bio vladar pun vrlina vezanih za napredak cjelokupnog društva i države, samo je to bilo ono što ga je činilo vladarem. Nije se iskazao u ratovima, politika i ekonomija nisu mu bile jače strane. Na samom početku vladavine izgubio je rat protiv Prusa te je nakon kratkog vremena poraz uslijedio protiv Osmanskog Carstva. Josip II. želio je zaposjesti velik dio Bavorske, na što se Prusija usprotivila i započeo je Bavarski nasljedni rat (1778.-1779.).¹⁵⁶

Također, Josip II. kao samostalni vladar vodio se protupruskom politikom, no u savezništvu s Francuskom. Ruska kraljica Katarina nije željela potpuno savezništvo s Josipom II. već samo „prijateljsko držanje“ no i to je bilo dovoljno da taj savez s Rusijom 1788. eskalira u sukob s Osmanskim Carstvom koji je prošao kobno za Josipa II.¹⁵⁷ Josip II. bio je svjestan da nije dorastao državnoj politici, dvoumio se između

¹⁵⁵ Čoralić, (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 17.

¹⁵⁶ Budak – Strecha – Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 10.

¹⁵⁷ Zöllner – Schüssel, *Povijest Austrije*, str. 208-212.

savezništva s Prusijom i saveza s Rusijom, nažalost sam nije znao donijeti tu odluku, no na nagovor ministra Kaunitza odlučio se za Rusiju te je na njezinoj strani ušao u rat protiv Osmanskog Carstva. Austrijska vojska bila je dobro formirana, no zbog nestabilnosti i neodlučnosti vladara počela je popuštati napadima suprotne strane. Kada su Osmanlije zauzele Banat, Josip II. je odlučio vrhovno zapovjedništvo staviti u ruke maršala Laudona, koji je u kratkom vremenu osvojio Beograd te odnio niz pobjeda u Vlaškoj, no to nije bilo dovoljno, Osmanlije su bile uigrana vojska, koja nije dozvoljavala nepažnju i neodlučnost od strane svojih protivnika.¹⁵⁸

Kao što je već navedeno, politika Josipu II. nije bila jača strana, nakon izgubljenih ratova od Prusije i Osmanlija, 1788. pokušao je Nizozemsku mijenjati za Bavarsku. Sazvan je savez kneževa protiv Austrije pod vodstvom Fridrika II. u cilju suprotstavljanja Josipu II., Josip II. je i dalje imao nade da će provesti svoj plan, sve dok Francuska nije odbila zahtjev svog habsburškog saveznika. Josipov plan o mijenjanju Nizozemske za Bavarsku je propao, ali veći problem mu je stvaralo razočarenje Belgijanaca. Josip II. je izazvao više ustanaka i zavladała je sveopća ogorčenost, osobito zbog ignoriranja i oduzimanja posebnog položaja Nizozemske i Ugarske, uz to i nametanja njemačkog jezika, stoga su teritoriji okupljeni pod Krunom Svetoga Stjepana već bili korak pred odvajanjem, a Belgija je zatražila neovisnost koja je privremeno i ostvarena 1790.¹⁵⁹

Jedna od najvažnijih Josipovih reformi bila je vezana uz vjersku toleranciju. Josip II. je još kao suvladar želio provesti tu odredbu no nailazio je na negodovanje svoje majke. Godinu dana nakon stupanja na prijestolje izdao je patent o vjerskoj toleranciji, učinio je pripadnike svih vjeroispovijesti jednakima. Vodio se mišlju: „dok čovjek služi državi, poštuje zakone prirode i društva i ne kleveće Veličanstvo, s kojim pravom se svjetovni vladar imaju miješati u druge stvari“.¹⁶⁰

Josip II. je ovime dokazao da na svoju državu gleda iz aspekta zaštitnice naroda, koja prihvaća različitosti i ne osuđuje na temelju nečije vjeroispovijesti. Osnovao je mnogo novih župa na područjima u kojima je bilo više od sto ljudi iste vjeroispovijesti. Što se tiče politike, tolerancija je doprinijela učvršćivanju gospodarske moći. Zaustavili su se progoni građana, što je u prošlosti najviše odraza ostavilo u uplitanju vanjskih faktora u politiku države zbog nestabilnosti i nezadovoljstva naroda.

¹⁵⁸ Budak – Strecha – Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 106-107.

¹⁵⁹ Zöllner – Schüssel, *Povijest Austrije*, str. 208-209.

¹⁶⁰ Čoralić (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 18.

Car je težio širenju pismenosti, otvarao je škole i sveučilišta, dodjeljivao civilna prava građanstvu, kao i ulazak u civilnu službu. Josip II. je bio vjernik, no znao je da se reforme moraju odraziti i na crkvu. Biskupi su morali dati zakletvu vjernosti Kruni, a papi je bilo izričito zabranjeno izdavanje bula i komuniciranje sa svećenstvom unutar Monarhije bez carskog dopuštenja. Papa je također izgubio kontrolu nad samostanima koji su stavljeni pod nadzor najbližega biskupa. Josip II. je ukinuo sve samostane koji nisu bili zaduženi za obrazovanje ili njegu potrebitih. Ovom odredbom, ukinuti su mnogi samostani diljem Monarhije, u Hrvatskoj su to bili pavlinski samostani u Lepoglavi i Remetama, samostan klarisa u Zagrebu i mnogi drugi, a njihova imovina pretvorena je u materijalnu podlogu za jačanje škola i sveučilišta. U to vrijeme crkva je raspolagala velikim financijskim dobrima, koje je Josip II. uzeo i rasporedio za daljnje širenje reformi. Kako je vidljivo, car je težio probitku obrazovanja u sve sfere carstva. Još kao suvladar krenuo je opismenjivati narod jer je smatrao da je pismen narod ključ za postizanje općeg dobra. Izdao je odredbu kojom je kažnjavao roditelje koji nisu omogućili djeci pohađanje škole, a obrazovanje na sveučilištima bilo je pod kontrolom države i isprva je služilo samo za obrazovanje državnika, a kasnije i za naobrazbu građanstva.¹⁶¹

Ugarsko plemstvo nije se slagalo s Josipovim centralističkim reformama. Car je želio ukinuti sve povlastice pojedinim zemljama, stoga se odbio okruniti češkom i ugarskom krunom. Najveći otpor ugarskog plemstva doživio je prilikom prenošenja Krune sv. Stjepana u Beč, čime je na neki način oduzeo suverenitet Ugarskoj. Na području Hrvatske i Ugarske nije mogao sazvati sabore jer nije bio okrunjen njihovim krunama, stoga je na ta područja slao patente i naloge putem svojih suradnika. Najrigoroznija odluka cara prema Ugarskoj i Hrvatskoj bila je ukidanje povijesnih županija i nametanje njemačkog jezika kao službenog. Josip II. je ukidanjem županija ukinuo i samoupravu plemstva, uz to razdijelio ih je u deset okruga kojima su vladali komesari. U procesu objedinjavanja županija u okruge nije vodio računa o povijesnim granicama pa je Zagrebačku, Križevačku, Varaždinsku i Požešku županiju ujedinio zajedno s ugarskom Zaladskom županijom u Zagrebački okrug. Hrvatska je ovom odredbom iz 1785. prvi put u svojoj povijesti prestala postojati kao državopravna institucija.¹⁶²

¹⁶¹ Isto, str. 18-19.

¹⁶² Budak – Strecha – Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 107.

Car je reformirao sudstvo i time je postigao jednakost svih pred zakonom, također je ukinuo torturu i smrtnu kaznu. Kako bi spriječio podmićivanje, car je povećao plaće sudskim djelatnicima. Jedna od najvažnijih Josipovih reformi bila je agrarna reforma kojom je poboljšao položaj seljaka. Isprva je godine 1781. poboljšao njihov pravni položaj na zakonodavnom polju, što je značilo da seljaci prilikom sporova s plemićima imaju pravo na besplatno dodijeljenog odvjetnika i da troškove suđenja ukoliko plemić izgubi, on sam i plaća bez naknade seljaka. Seljacima je različitim odredbama omogućena sloboda ženidbe te kupnje i prodaje zemlje. Plemić nije više imao prava protjerati seljaka s posjeda. Ove odredbe nosile su zajednički naziv „Patent o emancipaciji kmetova“. Josip II. je zadao još jedan udarac plemstvu, oporezivanje zemlje, ono se temeljilo na jedinstvenom načinu oporezivanja sve plodne zemlje te se ta odredba odnosila na zemlju, a ne na pojedinca. Kako bi proveo tu odluku, morao je izraditi novi katastar. Plemstvo se protivilo Josipovoj odluci, no on je ustrajao i nakon četiri godine uspio je u svom naumu. Izradom katastra, donesena je još jedna nova odredba kojom je seljaku od prihoda ostalo 70 %, a ostalih 30 % išlo je državi, plemstvu, crkvi i dr. Taj zakon je ukinut godinu dana nakon donošenja zbog nemogućnosti samofinanciranja države i prevelikih izdataka. Uz nezadovoljstvo, ključan je bio i rat s Osmanlijama. Josip II. bio je svjestan da je bio poražen u svim sferama te je ukinuo skoro sve ranije donesene patente, osim odredbe o vjerskoj toleranciji i odredbe o slobodi seljenja kmetova. Car je sazvao sabor u Hrvatskoj i vratio prijašnji ustav, a Ugarskoj je vratio Krunu sv. Stjepana. Josip II. umro je godine 1790. u Beču, razočaran svojom vladavinom i neuspjelim pokušajima reformiranja države. Zahtijevao je da mu na grobu piše „Ovdje leži Josip II., čiji su svi pothvati propali.“¹⁶³

¹⁶³ Čoralić (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem*, str. 20-21.

7.2. Leopold II.

Godine 1790. Ugarski sabor sastao se u Budimu kako bi odlučio pod kojim će uvjetima Leopold biti prihvaćen za kralja. Ugarski sabor želio je ispregovarati što povoljniju krunidbenu zavjernicu, no Leopold je odlučio prihvatiti samo one obaveze koje su preuzeli Karlo III. i Marija Terezija. Leopold ništa nije radio nesmotreno i ništa nije prepustio slučaju. Srbima iz južne Ugarske, Slavonije i Hrvatske obećao je ispunjenje njihovih zahtjeva kao što su poseban srpski teritorij u Banatu, zaseban sabor te srpske urede za civilne i crkvene poslove. Na sličan način ispunjavao je i rumunjske zahtjeve u Erdelju.

Godine 1791. sklopio je Svištovski mir s Osmanlijama, kojim se Austrija odrekla osvojenog teritorija u ratu, izuzev područja kojim je proširena hrvatska Vojna krajina. Članovi ugarskog sabora odlučili su prihvatiti Leopoldove uvjete i prihvatili su krunidbenu zavjernicu istovjetnu onoj Karla III., ponajviše jer su se osjećali ugroženi zbog savezništva Leopolda i nacionalnih manjina te su htjeli spriječiti moguću novonastalu opasnost. Leopold nije želio zaoštriti odnose s Ugarskom, stoga je pristao na neke njihove zahtjeve. Obećao je da neće vladati putem patenata i dekreta, već da će poštovati ustav. Jedinostvenim zakonom naglasio je da je Ugarska s Hrvatskom neovisna zemlja koja mora poštivati samo vlastite zakone, a ne zakone drugih pokrajina. Navedeni zakonski članak postat će temeljem budućeg ugarskog ustava i Austro-ugarske nagodbe 1867. Među ostalim reformama koje se vežu uz Leopolda jest i Edikt o vjerskoj toleranciji i odredba kojom su zajamčena prava seljaka na slobodu, za čije se prihvaćanje osobno zauzeo. Također, uveo je posebno oporezivanje Hrvatske od Ugarske te je Hrvatima dao vlastitu podršku u borbi protiv uvođenja mađarskog kao službenog jezika.¹⁶⁴ Sve Leopoldove reforme ostvarili su se putem dogovora. Većina se socijalnih reformi održala, kao i novonastalo uređenje obrazovnog sustava. Neki malobrojni samostani opet su otvoreni.¹⁶⁵ Leopoldu je bilo

¹⁶⁴ Budak – Strecha – Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, str. 112.-116.

¹⁶⁵ Zöllner – Schüssel, *Povijest Austrije*, str. 213.

izuzetno stalo da nastavi provoditi reforme Josipa II. i Marije Terezije, što je u konačnici djelomično i uspio, no iznenadna smrt ga je spriječila u daljnjem širenju reforma.

8. Zaključak

Marija Terezija slovi za najistaknutijeg vladara Habsburške Monarhije u 18. stoljeću. Vladala je punih 40 godina i iza sebe ostavila niz reformi koji su temelj modernom upravnom, zakonodavnom, zdravstvenom, obrazovnom i gospodarskom sustavu. Na vlast je došla putem Pragmatičke sankcije kao prvi i jedini ženski vladar dinastije Habsburg. Nakon očeve smrti i početka samostalne vladavine, naišla je na niz otpora. Jedan od njih je bio Rat za austrijsko nasljeđe kada joj je oduzeta pokrajina Šleska. Sudjelovala je u brojnim sukobima, a najznačajniji su Sedmogodišnji rat i Prva podjela Poljske. Bila je majka šesnaestero djece, te je prilikom njihove ženidbe sklapala političke paktove s vodećim europskim silama. Josip II., najstariji sin Marije Terezije, pomagao joj je kao suvladar nakon smrti njegovog oca, Franje Stjepana Lotarinškog. Iako je Josip II. bio od velike pomoći Mariji Tereziji, mišljenja su im se u mnogim stvarima kosila. Jedna od najznačajnijih reformi iz doba Marije Terezije je reforma školstva. Marija Terezija je reformirala i unaprijedila cjelokupan sustav obrazovanja od osnovnih škola pa sve do Sveučilišta. Zahvaljujući njoj stupila su na snagu dva dokumenta: *Opći školski red 1774.* i *Ratio Educationis 1777.*, koji bi se mogli smatrati pretečom današnjeg obrazovnog sistema.

Marija Terezija i Josip II. uvelike su pomogli Banskoj Hrvatskoj da doživi svoj djelomični preporod. Počele su se razvijati različite privredne grane unutar Hrvatske, gospodarstvo i trgovina počeli su cvasti, uprava i sudstvo bili su modernizirani, također crkvene institucije više nisu imale neosporan autoritet u svim sferama. Zahvaljujući reformatorima i reformama, Hrvatska je prebrodila stagnaciju u kojoj se nalazila stoljećima. Kroz nadolazeće godine, reforme su postojale sve zastupljenije, a time se i razvoj Banske Hrvatske počeo kretati po uzlaznoj putanji.

9. Literatura

1. Bertoša, Slaven, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće). S posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Profil, Zagreb, 2004.
2. Böing, Günther. (ur.). *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb, 1977.
3. Budak, Neven, Strecha, Mario, Krušelj, Željko, *Habsburzi i Hrvati*, Srednja Europa, Zagreb, 2003.
4. Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Od 31. listopada 1888. do danas svezak IX.*, Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910.
5. Ćoralić, Lovorka, (ur), *U potrazi za mirom i blagostanjem: Hrvatske zemlje u 18.st.*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013.
6. Franković, Dragutin [et al.]. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
7. Fraser, Antonia. *Marija Antoaneta. Putovanje*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012.
8. Fussenegger, Gertrud. *Marija Terezija. Kraljica i carica*, Alfa, Zagreb, 1981.
9. Goldstein, Ivo. / [glavni urednik hrvatskog izdanja] ; [glavni urednik Enrico Cravetto]. *Povijest 11. Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)*, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2007-2008.
10. Gračanin, Hrvoje. *Slavne povijesne ličnosti od starog do novog vijeka. 10 velikih osvajača + 10 slavni vladarica*, Meridijan, Zagreb, 2015.
11. Horbec, Ivana, „Stvaranje jedne institucije prosvijećenog apsolutizma: Kraljevsko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju“, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799.*, Sv. 4., , Stjenko Vranjican i Neven Jovanović (ur.), Zagreb, 2007., str. 91.
12. Horbec, Ivana, Matasović, Maja i Švoger, Vlasta, “Zakonodavni okvir stvaranja modernoga školstva u Hrvatskoj (18. i 19. stoljeće)”, u: *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I.: Zakonodavni okvir*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.
13. Horbec, Ivana, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*, Zagreb, 2018., str.170.
14. Horbec, Ivana; Švoger, Vlasta. „Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.“, *Anali za povijest odgoja - Annals for the History of Education*, 9. (2010).

15. Jukić, Ivana. "Vladavina žena na Bečkom dvoru 1711./1712. i Hrvatska pragmatička sankcija." *Povijesni prilozi*, vol. 25, br. 30, 2006. <https://hrcak.srce.hr/12786> (2022-11-23)
16. Kosić, Ivan, *Baltazar Adam Krčelić u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U povodu 300. obljetnice rođenja*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2016.
17. Krčelić, Baltazar Adam, *Annuae ili historija. 1748-1767*, JAZU, Zagreb, 1952.
18. Krčelić, Baltazar Adam, *Additamenta ad Annuas, versio electronica*, CroALa. URL: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/select.pl?croala.360> (2022-11-17)
19. „Relković, Matija Antun“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52390> str. 58.
20. Roksandić, Drago, „Grad i njegovi građani“, *Povijest grada Zagreba*, ur. Ivo Goldstein - Slavko Goldstein, Novi libar, Zagreb, 2012.
21. Šek Brnardić, Teodora. *Svijet Baltazara Adama Krčelića : obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.
22. Šek Brnardić, Teodora, „Krčelić, Baltazar Adam“, *.Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8, Zagreb, 2013., mrežno izdanje URL: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10963> (2022-11-23)
23. Stojić, Frano „Jezik hrvatskoga preporoditelja Relkovića i rječnik vojnih pojmova“, *Kroatologija*, vol. 8, br. 1-2, 2017. <https://hrcak.srce.hr/204358> (2022-06-06)
24. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata*, Marjan tisak, Split, 2004.
25. Tschuppik, Karl. *Marija Terezija*, Binoza, Zagreb, 1936.
26. Vončina, Josip, „Kačić i Reljković na razmeđu epoha“, u: Andrija Kačić-Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga: Matija Antun Reljkovic, Satir iliti divji čovik*, (Priredio J. Vončina), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988.
27. Vovk, Justin Christopher. *In Destiny's Hands, Five tragic rulers, children of Maria Theresa*, iUniverse, New York, 2010.
28. Zöllner, Erich, Schüssel, Therese. *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997.

9.1. Popis ilustracija:

Slika 1: Pragmatička sankcija, izvor:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pragmatica_Sanc.jpg

Slika 2: Opći školski red, izvor: <https://histedu.isp.hr/izgradnja-sustava-drzavnog-skolstva/>

Slika 3: Ratio educationis, izvor: <https://histedu.isp.hr/ratio-educationis-1777/>

10. Sažetak

Dinastija Habsburg smatra se jednom od najstarijih dinastija na europskom tlu. Upravo iz te dinastije, nakon smrti posljednjeg muškog potomka, pomoću Pragmatičke sankcije na vlast je došla žena, Marija Terezija. Marija Terezija bila je sudionik problematičnog preuzimanja carske vlasti od strane vječnog neprijatelja Fridrika II. Gorljivi protivnik Marije Terezije želio je zauzeti habsburšku pokrajinu Šlesku, što je rezultiralo Ratom za austrijsko nasljeđe koji je trajao sedam godina. Dinastija Habsburg u navedenom ratu uz gubitak Šleske nije pretrpjela veće teritorijalne gubitke.

U idućim poglavljima spominje se teritorij hrvatskih zemalja u 18. stoljeću koje su bile podijeljene mirovnim sporazumom, također spominje se kako je godine 1779. godine raspušteno i ukinuto Hrvatsko kraljevsko vijeće, a hrvatske županije i Riječko namjesništvo potpali su pod nadležnost Ugarskog namjesničkog vijeća. Daljnje reforme pridonijele su osnivanju Severinske županije, koja je obuhvaćala područje Zagrebačke županije južno od Kupe. Habsburška Monarhija željela je ponovno uključiti Slavoniju pod jurisdikciju Hrvatskog sabora i bana, no to nije bilo moguće jer je Slavonija bila izravno podređena Dvoru. Pitanje Slavonije u korist hrvatskih staleža riješeno je tek četrdesetih godina 18. stoljeća, kada je podijeljena na vojni i civilni dio. Zajednički sin Marije Terezije i Franje Stjepana Lotarinškog, Josip II., nakon smrti svoga oca, 1765. zajedno s majkom dijelio je vladarsku stolicu svega 15 godina. Taj period ostao je zapamćen u habsburškoj povijesti po jazu između dviju generacija.

Rad govori o vanjskoj politici unutar koje je opisan Sedmogodišnji rat gdje je zbog gubitka Šleske (Fridrik II.) inicijativom Marije Terezije došlo do spajanja dviju suparničkih strana, francuskih Burbona i austrijskih Habsburgovaca. Unatoč uložnim naporima, Marija Terezija nije uspjela vratiti izgublenu Šlesku. Do Prve podjele Poljske došlo je zbog nestabilnosti vlasti unutar Poljsko-Litvanske Unije i uplitanja susjednih država u njene državno-političke odnose.

Također, u radu se spominje ženidbena politika kojom je Marija Terezija nastojala produbiti političke veze s moćnim silama. Marija Terezija je ustrojavanjem unutarnje politike uspješno zašla u sve sfere društvenoga života u Monarhiji, a najveći doprinos se da uočiti u reformiranju školstva. Reformiranje Banske Hrvatske kasnilo je nekoliko godina u odnosu na reforme koje su zahvatile razvijenije dijelove Monarhije, no u krajnjem rezultatu može se uočiti kako su uspješno izvedene. Nakon smrti Marije

Terezije, na vlast dolazi njezin najstariji sin Josip II. koji je u vrlo kratkom vremenu donio niz reformi i odredaba, ali je većina na kraju njegove vladavine povučena. Josipa II. naslijedio je Leopold II. koji je čitavi život bio upućen u reforme Marije Terezije i Josipa II., te ih je kroz svoju vladavinu nastojao provoditi, no iznenadna smrt spriječila ga je u tom naumu.

Ključne riječi: Marija Terezija, reforme, obrazovni sustav, Habsburška Monarhija, Banska Hrvatska

11. Abstract

The Habsburg dynasty is considered to be one of the oldest dynasties on European soil. From that dynasty, after the death of the last male descendant, a woman Maria Theresa, came to power with the help of the Pragmatic sanction. Maria Theresa was a participant in the problematic takeover of imperial power by the eternal enemy Frederick II. An avid opponent of Maria Theresa, he wanted to take control over the Habsburg province of Silesia, which resulted in the War of the Austrian Succession, which lasted for seven years. In addition to the loss of Silesia, the Habsburg dynasty did not suffer major territorial losses in the said war.

In the following chapters, the territory of the Croatian lands is mentioned, which was divided by a peace agreement in the 18th century, it is also mentioned that in 1779 the Croatian Royal Council was dissolved and abolished, and the Croatian counties along with the Rijeka Governorate fell under the jurisdiction of the Hungarian Governorate Council. Further reforms contributed to the establishment of Severin County, which included the area of Zagreb County south of Kupa. The Habsburg Monarchy wanted to re-include Slavonia under the jurisdiction of the Croatian Parliament and the Ban, but this was not possible because Slavonia was directly subordinate to the Court. The issue of Slavonia in favor of the Croatian classes was resolved only in the forties of the 18th century, when it was divided into a military and the civilian part. The joint son of Maria Theresa and Francis Stephen of Lorraine, Joseph II., after the death of his father in 1765 shared the throne with his mother for only 15 years. That period was remembered in Habsburg history for the gap between the two generations.

The paper also touches the subject on foreign policy, in which the Seven Years' War is described, where due to the loss of Silesia (Frederick II.) at the initiative of Maria Theresa, the two rival parties, the French Bourbons and the Austrian Habsburgs, joined together. Despite her efforts, Maria Theresa was unable to return the lost Silesia. The First Partition of Poland was caused by the instability of the authorities within the Polish-Lithuanian Union and the interference of neighboring states in its state-political relations.

Furthermore, the paper mentions the marriage policy by which Maria Theresa tried to deepen political ties with powerful forces. Maria Theresa successfully entered

all spheres of social life in the Monarchy by organizing internal politics, and the biggest contribution can be seen in the reform of the school system. The reformation of Banska Croatia was several years late compared to the reforms that affected the more developed parts of the Monarchy, but in the end result it can be seen that they were successfully carried out. After the death of Maria Theresa, her eldest son Joseph II. came to power, he brought a series of reforms and directives in a very short time, but most of them were withdrawn at the end of his reign. Joseph II. was succeeded by Leopold II. who was familiar with the reforms of Maria Theresa and Joseph II. throughout his life and tried to implement them throughout his reign, but his sudden death prevented him from doing so.

Keywords: Maria Theresa, reforms, education system, Habsburg Monarchy, Banska Croatia